UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01167026 2

Digitized by the Internet Archive
in 2015

https://archive.org/details/polskyiruskyrevo00lozy

816c

Михайло Лозинський.

Польський і руський революційний рух і Україна.

Видання друге

Домашна Бібліотека
П. ЗАДОРЕЦЬКОГО
в Ню Йорку, Н. Й.

UKR RES
DUPLICATE
UKR RES
DUPLICATE

Українське видавництво
„Ранок“
Київ.
1907

Передмова.

Перше всього поясню термінологію, якої вживаю в цій праці, а саме: „російський“ (=россійскій) має значіння державно-теріторіяльне, „руський“ (=русскій) національне, а „великоруський (=великорусскій) етнографічно-теріторіяльне.

*Тема моєї праці—огляд становища польського і руського революційного руху до українського питання од початку XIX століття аж до наших днів. Пригадаю, що подібну тему обробив Михайло Драгоманов в своїй праці п. н. „**Историческая Польша и великорусская демократія**“, довівши її хронологічно до початку 1880-их років. Цю працю я й використовую, головно, розглядаючи становище Герцена і польських революціонерів з 1863 р. до українського питання.*

*Моя праця була написана протягом 1906 р і надрукована: I—III в віденському журнал „**Ukrainische Rundschau**“ 1906 №№ 1—5, 7—8, п. н. „**Die Stellung der polnischen und russischen revolutionären Parteien zu der ukrainischen Frage**“ і IV—VI в. „**Літературно-Науковому Вістнику**“ (1906, кн. III—VII, X—XI) г. н. „**Становище польських і великоруських соціялістичних партій до українського питання**“. Переглядаючи її тепер, для цього видання, роблю деякі стилістичні і фактичні по-*

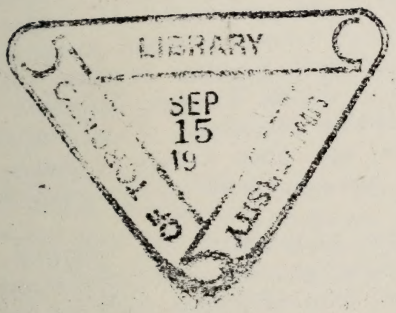

DK
508
.772
L68
1907a

Друкарня Т-ва „Просвѣщеніе“, Трьохсвят. 14.

ідначе не зміняють ані теми, ані
провідної ідеї.

використать, як слід, усі джерел
і теми моєї праці, треба б було побу
в загряничних центрах польського і русь-
революційного руху: в Женеві, Парижі
Лондоні, щоб переглянуть партійні архиви та
бібліотеки, і в центрі руського наукового руху:
в Петербурзі, де, почавши з 1906 р., виходить
що раз більше цінних матеріялів і праць, що
відносяться до теми моєї праці. Не маючи змоги
бути ні в одному з тих центрів, мусив я обме-
житись використанням тих джерел, які були
мені доступні у Львові, джерел, добутих голов-
но моїми власними заходами. Сим і треба по-
яснить, через що моя праця не така повна,
якою була б, коли б я мав змогу використать
всі джерела.

Та все таки моя праця, як одинока після
праці Драгоманова проба огляду становища поль-
ського і руського революційного руху до україн-
ського питання, сподіваюся, матиме своє значін-
ня і для дальших праць на тім самім полі
і для вияснення українського національного пи-
тання.

М. Л.

Львів, цвітень 1907.

55

1.

У всіх діскусіях про національне питання в ії на перше місце висувається питання польсь-руське. Одначе, коли ми приглянемось до цього ання, то побачимо, що під ним криється цілий національних питань.

Чим була Польща до втрати державної неза-ности? Державою, зложеною з кількох народів, их тільки один—польський—був пануючим, а инші поневолені. Такою самою „тюрмою наро-у менших розмірах, якою в великих розмірах ється сучасна Росія. І коли польська держава тила свою незалежність, то втратив її тільки ский нарід,—вірнійше: пануюча верства поль-го народу, польська шляхта,—всі ж инші на-дістали тільки иншого пана.

Головна часть земель польської держави ді-ась під панування Росії, держави, де також ки один нарід, руський,—вірнійше: його пану-верстви, —являється пануючим, а всі инші волені.

Коли ж ми, маючи все те на увазі, розглядатиме-льсько-руське питання, це б то питання визво-я Польщі з того становища, в яке вона попала з завоювання Росією, то це визволення мо-

жемо собі уявити або як визволення цілої теріто-рії колишньої польської держави, з тим, щоб на тій теріторії знов був пануючим польський нарід, що для не-польських народів було б знов тільки зміною пана; або як визволення тільки польської етнографічної теріторії, з задержанням руського пану-вання над не-польскими народами колишньої поль-ської держави; або нарешті як визволення всіх народів російської держави з теперішнього націо-нально-політичного стану, в якому пануючим яв-ляється тільки руський народ.—Форму, в якій ма здійснитись те визволення, лишаємо на боці. В першому випадку мали б ми признання рівноправ-ности польського державного прінціпа з російським; в другому—побіду національного прінціпа над дер-жавним в польському питанню, але при повній не-займаности російського державного прінціпа на всій теріторії, крім етнографічної Польщі; в третьо-му—побіду національного прінціпа, прінціпа на-ціональної рівноправности і повноправность кож-ного народу, над державним прінціпом польским і російським.

В польських кругах, які домагаються визво-лення Польщі, переважає перший прінціп; в ру-ських кругах, які годяться на визволення Польщі, пе-реважає другий прінціп; третій прінціп, прінціп націо-нальної рівноправности і повноправности всіх на-родів російської держави, тільки що починає про-бивати собі шлях.

А одначе тільки цей прінціп дає ключ до ро-вязання національного питання в Росії. Бо в пер-шому випадку замість дотеперішньої одної „тюрм народів“ матимемо дві, в другому з дотеперішньо „тюрми народів“ визволиться тільки один народ, а тільки в третьому „тюрма народів“ зовсім розва-литься і всі народи вийдуть на волю.

Але в цьому випадку, замість одного польськ руського питання, стає перед нами цілий ряд нац ональних питань, яких змістом являються з одно боку відносини руського народу до польського і

сіх тих народів, які одділяють руську етнографічну, це б то великоруську теріторію од польської етнографічної теріторії, а з другого боку відносини польського народу до инших народів колишньої польської держави, над якими оборонці польського державного прінціпа хотіли б на все держать панування Польщі.

Коли так розглядатимемо справу, то побачимо, що польсько-руське питання, це питання відносин російської держави до колишньої польської, або російської держави до польського народу, але не питання відносин руського народу до польського, бо етнографічні теріторії цих двох народів ніде з собою не сходяться.

За те в цьому випадку набірає великої ваги українське питання, бо власне українська земля є тим мостом, що лучить польську землю з великоруською, при чому оборонці російського державного прінціпа вважають її в цілости руською землею, а оборонці польского державного прінціпа часть її, що лежить по правім боці Дніпра, вважають землею польською. І коли національне питання в Росії стане справді національним питанням, питанням свободи для всіх народів російської держави, а не питанням державних границь між Польщею й Росією, питанням про те, скільки непольских і не-руських земель приділить російському, а скільки польському державному центрові,— тоді в ряді національних питань у російській державі українське питання повинно заняти важне місце, бо ж Україна являється—і що-до теріторії, і що-до числа людности—найбільшою з країн, поневолених російською державою.

Але поки що українське питання ще зовсім заглушують діскусії про польсько-руське питання, це б то про те, чи і як поділити Україну між польським і російським державними центрами. Це знак, що ані руські, ані поляки не визволилися ще зовсім од застарілих державних понять; для одних

усе ще являється ідеалом „единая, недѣлимая Россія“, а для другихъ „Polska w granicach przed rozbiorowych“.

Наскільки був свобідний або не свобідний о тих застарілих державних понять і ідеалів поль ський і руський революційний рух,—це власне бу де предметом розсліду в отсій праці.

II.

19-ий вік не застав між державами Європи льської Річи посполитої, але за те застав у ляків глибоке почуття заподіяної кривди і пал- бажання вибороть знов незалежність понево- ній і розшматованій вітчині. Одначе ті, що в аполеонських війнах проливали свою кров, з рячою вірою, що її ціною окуплять незалежність чини, зовсім не задавали собі питання, що таке вітчина; для них було зовсім ясно і певно, що будування Польщі мусить наступити в історич- х границях.

Коли-ж з упадком Наполеона розвіялися їх дії, вони почали організуватися в тайні това- ства, щоб таким способом приготовити повстан- проти Росії за незалежність історичної Польщі. ким тайним товариством було й „Польське Патріо- чне Товариство", з яким стрічаємося при пере- зорах з декабристами. Воно склалося 1821 р. з нтром у Варшаві і старалося розширить свою ільність на всі землі колишньої польської дер- ави. Між иншим, знаємо, що воно мало своїх едставників у Південно-західнім і Північно-захід- м Краю[1]).

В другім десятиліттю 19 віку почали творити- я й руські тайні товариства, які поклали собі

---

[1]) *Проф. М. В. Довнаръ-Запольскій.* Тайное общество екабристовъ. Москва 1906. Стор. 101.

метою вибороти для держави конституцію; їх діяльність звісна під загальною назвою руху декабристів. Декабристи звертали всю свою увагу політичні і соціяльні питання; з національних питань признавали вони тільки одно: польське.

Як дивились декабристи на перебудову Рос характеристичним документом цього служить ко ституційний проєкт „Русская правда“ Пестел голови т. зв. „Южнаго Общества“. В цім проєк Пестель являється крайнім державним центр лістом [1]) і обрусителем [2]). Правда, що до Полы він іде на уступку і годиться на одділення Пол щі од Росії, одначе під умовою, щоб Польща з вела в себе такий самий лад, який буде в Рос а крім того заключила з Росією „тісний союз мирний і воєнний час“, на випадок війни посил ла все своє військо на поміч Росії і загал піддалася під протекторат Росії [3]). Але не всі зе лі колишньої польської держави мали б увійти склад „незалежної“ Польщі, тільки Польське Королівство, вся Гродненська губернія, вся Білос цька область і части Віленської, Мінської і Волинської губернії [4]). Ці границі означує Пестель „правилу благоудобства для Россіи“ [5]). А коли б Польща на такі умови не згодилась, то тоді останеть областю російської держави [6]). По за тим, як сказано, Пестель являється крайнім державним центр лістом і обрусителем. По його проєкту границі російської держави повинні бути заокруглені приключенням до Росії на вічні часи Молдавії і означених проєктом частей Кавказських, Киргизських та Монгольських земель [7]) і вся та теріторія повинні

---

[1]) *П. И. Пестель.* Русская правда. С-Петербургъ 190 Глава первая § 4.

[2]) Там-же. Глава вторая. § 16.

[3]) Там-же. Глава первая. § 2.

[4]) Там-же. § 3.

[5]) Там-же. § 2.

[6]) Там-же. § 3.

[7]) Там-же. § 2.

складати централістичну—„єдину і неподільну“ [1])—державу, в якій „*всі племена повинні бути зілляні в один народ*“: правительство „безнастанно повинно мати на увазі одну обовязкову мету, щоб скласти з усіх племен *один* народ і всі ріжні одтінки зілляти в одну спільну масу так, щоб мешканці цілого простору російської держави *всі були руські*“ [2]).

Між землями, які Пестель призначив на повне обрусіння, були й українські. Але що до них не мав він ніякого сумніву, що це землі споконвіку руські, які тільки наслідком слабости князів одвоювали чужоземці, і що Росія, забіраючи їх знов, вернула собі тільки своє давнє добро [3]). Про національну окремішність українців і про їх права на незалежне істнування не могло бути, таким чином, навіть думки.

Правда, між декабристами були й прихильники федералізму, як приміром визначний член т. зв. „Сѣвернаго Общества“ Микита Муравйов, але і в його нарисі конституції [4]) не знаходимо нічого, що вказувало б на яке-будь розуміння *національного* питання.

Протягом 1823 р. „Південне Товариство“ завязує зносини з „Польським Патріотичним Товариством“ і з початком 1824 р. делєгати обох товариств з'їздяться в Київі для переговорів що до спільної акції. В імені руського товариства брали участь Бестужев-Рюмін і Сергій Муравйов, в імені польського—підполковник Кшижановський. Переговори велися з обох боків нещиро. Коли прийшло до питання про границю між Польщею й Росією, Бестужев-Рюмін перервав розмову про це заявою, що в руськім товаристві ще не розглядали цеї

---

1) Там-же. § 4.
2) Там-же. Глава вторая. § 16.
3) Там-же. § 3.
4) *М. В. Довнаръ-Запольскій.* Мемуары декабристовъ. Кіевъ (без дати). „Конституція Никиты Муравьева“. стор. 58—72.

справи [1]). А тимчасом сам Бестужев-Рюмін мав про це вироблену думку, як це бачимо з його записки про умови договору з польским товариством, написаної після закінчення переговорів у 1824 р. В цій записці він пропонує оддати Польщі „области, не настільки обрусілі, щоб душевно бути привязаними до добра Росії“, але при розгряниченню треба взяти на увагу „вигоди“ Росії, так щоб вона дістала добру воєнну границю; в кожнім разі поляки можуть дістати Гродненську губернію і часть Віленської, Мінської та Волинської [2]). Цей погляд Бестужева-Рюміна, як бачимо, такий самий, як в „Русской Правдѣ“ Пестеля.

Дальші переговори між руським і польським товариством велися з початку 1825 р.; цим разом од руського товариства виступав Пестель, од польського кн. Яблоновський. На питання Яблоновського, чи признають руські тайні товариства незалежність Польщі, Пестель одповів, „що іменем усіх товариств дає на це слово; а що до російських польських губерній, оддать, що буде справедливо й можливо“ [3]).

Ці переговори не довели ні до яких результатів—безперечно, між иншим, також тому, що руські делєгати не хотіли признати прав історичної Польщі. При тім усім ані одні, ані другі навіть не подумали, що землі, про які вони не можуть погодитись, не належать ні одним, ні другим, і що вони являються на тих землях тільки завойовниками.

Виступу декабристів в 1825 р. Польща нічим не піддержала. Так само під час польського повстання 1830—31 р. Росія зоставалася зовсім спокійною.

Т. зв. польська еміграція, це б то ті участники повстання, що після його упадку поховались у

---

[1]) Тайное общество декабристовъ. Стор. 111.
[2]) Там-же. Стор 113, увага під [2]).
[3]) Там-же. Стор. 124.

західній Європі, головно у Франції, не перестала думать про визволення вітчини. 8 грудня 1831 р. завязує вона „Польсьский Національний Комітет“ („Komitet Narodowy Polski“), який повинен далі вести цю справу. Цей Комітет видав 25 грудня 1831 р. відозву, в якій зазиває земляків до витревалости в боротьбі за визволення, пророкує недалеке відбудування Польщі і кінчить так: „Польща, Польща Ягайлонів, свобідна, незалежна,— або вічна смерть! Оце наш оклик“ [1]).

Польська держава займала найбільшу теріторію за династії Ягайлонів (1382—1572), і „Польський Національний Комітет“, приймаючи за свій ідеал Ягайлонську Польщу, вказує ясно, що його домагання—відбудувати Польщу в історичних границях, Польщу, яка панувала б над українськими землями.

Ще яснійше виступає з цим поглядом „Литовсько-Українське Товариство“ („Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich“) заложене польською еміграцією в Парижі 1832 р. В серпні того ж року видало воно дві відозви, одну до емігрантів, а другу до земляків у краю. В першій відозві читаємо між иншим: „Литовці з українцями завязали Литовсько-Українське Товариство, щоб оголосити світові, що Україна і Литва поділяють долю Польщі, що нема Польщі без Литви й України, що Україна й Литва, це Польща“ [2]). Відозва зазиває заложити товариство, „в якім тільки по імені можна б пізнати Україну й Литву, по імені, яке треба нам заховати не для нас, а для світа, щоб ним усе нагадувать, з яких країв складається Польща, які краї хотять і мусять бути свобідною, цілою й незалежною Польщею“ [3]). Друга відозва, яка навчає земляків про вагу еміграції, вже й не зга-

---

[1]) *Адам Міцкевич.* До галицьких приятелів. Переклав і пояснив *Др. Іван Франко.* Львів 1903. Стор. 12.

[2]) Там-же. Стор. 16.

[3]) Там-же. Стор. 17.

дує нічого про Україну і Литву, тільки промовляє до них як до поляків: ви, що „зберігаєте нашу народність і польськими почуваннями запалюєте нове покоління“ [1]). Це й не диво, бо для „Литовсько-Українського Товариства“ „литовці“ і „українці“—це польська шляхта з Литви й України. А де є польська шляхта, там мусить бути Польща, і тому „Україна й Литва—це Польща“.

Не багато инакше дивилось на цю справу й „Польське Демократичне Товариство“ („Towarzystwo Demokratyczne Polskie“), заложене 1832 р. членами еміграції, які не могли погодитись з аристократичними тенденціями та дипломатичними заходами „Польського Національного Комітету“. В „Маніфесті, зверненім як до польського народу, так і до всіх народів Європи“ (4 грудня 1832 р.) заявляє воно, що його мета „осягнути цілу, незалежну Польщу в границях перед поділами“, це б то перед 1772 р. Отже й польські демократи не могли собі уявити свободи своєї вітчини инакше, як тільки з поневоленням нею не-польських земель, між ними й України. Правда, маніфест обіцяє „свободу, рівність і братерство для всіх народів Річи посполитої без ріжниці конфесії і мови“, але це може тільки значить, що в будучій польській державі ніхто не буде обмежений у своїх правах через конфесію, або мову, як це було в Польщі, але всі будуть перед законом уважатись поляками. Що це не означає національної рівноправности ані права самоозначення для не-польських народів, видно з того, що їх включають в склад будучої польської держави, не спитавши їх про це нічого, коли тим часом при признанню прінціпа національної рівноправности і права самоозначення їм треба б лишити таке саме право на самостійність, як і полякам, а в кожнім разі не включати їх в склад Польщі без їх волі.

---

[1]) Там-же.

Що в тих часах ніхто з поляків не міг собі уявити своєї вітчини инакше, як тільки в історичних гряницях, на це маємо найліпше свідоцтво в листі Адама Міцкевича „До галицьких приятелів“ написанім в кінці 1832, або в початку 1833 р., в одповідь на де-які питання групи польських поміщиків в Галичині. В цім листі найбільший польський поет висловлює погляди, які доказують, що незалежність Польщі в історичних гряницях і ополячення всіх не-польських народів на теріторії колишньої польської держави, це для нього національна догма.

І так пише він: „Вияснить всім верствам людности, що справа Польщі, це справа рівности і свободи, що неволя селян походить од того, що поміщики, маючи руки звязані урядом, не можуть ані поправить, ані змінити краєвих законів, що, самі тиснені податками, мусять утискати підданих, що австрійський уряд має на меті ділить народ на магнатів, шляхту і хлопів, що ті ріжниці мусить удержувать вічно і що тих ріжниць не можна знести без воскресення Польщі“ [1]). Неначе б Міцкевич не знав, що і в польській Річи посполитій були магнати, шляхта і хлопи, що положення останніх було під Польщею багато гірше, ніж під Австрією, та що ніхто-ж не міг заборонити польським поміщикам не вимагати од селян панщини і загалом уладнати свої відносини до них більш по людські. А тим часом галицькі селяни жалувалися власне не стільки на панщину, як на нелюдське поводження поміщиків.

Історично-польське становище Міцкевича видно ще ясніше в словах: „Князь, граф, селянин і жид однаково нам потрібні. Кожного з них треба переробити на поляка“ [2]). І далі: „Особи, що мають значіння наслідком маєтку й роду, можуть безмірно прислужитись народній справі, протегую-

---

[1]) Там-же. Стор. 40.
[2]) Там-же. Стор. 40—41.

чи, запомогаючи, заохочуючи людей усякого стану, в яких бачать любов до Польщі; особливо треба заводить приязні зносини з патріотичним духовенством усяких вір. Найбільше ж мати на меті українське духовенство“ [1]). В кінці: „Хлопам не тільки віщувати ліпшу будучність, але й особливо, скільки лише можна, поправляти їх матеріяльний стан. Приміром таким, що знані з запалу до народньої справи, таким, що їх діти воювали в Польщі, коли можна, надавати власність та увільняти їх од чиншів, будувати їм доми, купувати худобу“ [2]). Матеріяльними вигодами купувати українських селян та українське духовенство для польської справи, для справи, яка в розумінню Міцкевича і його галицьких приятелів несла поневолення і навіть загибель цілому українському народові, бо ж „усіх треба переробити на поляків“... Коли б тоді ж який російський, або німецький політик радив такі способи за для денаціоналізації поляків, ціла Польща вибухла б одним великим криком обурення, але супроти українців найбільший польський поет радить такі способи, навіть не тямлючи, яка пропасть зіпсуття міститься в них. Польський поет свободи, як і польські борці за свободу, просто не були здібні зрозуміти, що й український нарід може мати право на незалежне життя.

В такім дусі й справді велася вся польська революційна агітація в Галичині. Всі польські революціонери вважали своєю метою відбудування Польщі в історичних границях, тільки демократи лучили це відбудування з соціяльно-політичним переворотом і через те найбільшу перешкоду в здійсненню свого ідеалу бачили в польських упривілейованих станах. Але й ці соціяльно-революційні елементи въ своїй пропаганді між українським селянством Східної Галичини зазначували з на-

[1]) Там-же. Стор. 41.
[2]) Там-же. Стор. 42.

тиском, що землю і волю може воно дістати тільки через відбудування Польщі. Ідеал історичної Польщі закрив їх очі на те, що Польща, це для українського селянина сінонім найгіршого гніту, релігійної, національної, політичної і економічної неволі, якої представником на українській землі являвся польський поміщик, покликуючись на права Польщі до цеї землі.

Польська революційна пропаганда в Галичині скінчилась відомою катастрофою 1846 р.: польський селянин Західної Галичини, замість злучитися з польською шляхтою до боротьби за відбудування Польщі, втопив повстання в крові тих, що його закликали боротися за визволення Польщі, яка і для нього була сінонімом політичного та економічного гніту.

В 1848 р. весь польський рух у Галичині мав виразний історично-польський характер. Навіть колишні демократи З 30-их років стали на бік шляхти, щоб разом з нею боротися проти українських національних домагань і вибороть для Галичини, як для части колишньої і будучої Річи посполитої, чисто-польський характер. Приміром той самий Каспер Ценглевич, що колись складав українською мовою революційні вірші й відозви, в яких закликав українських селян до революції за для відбудування Польщі, видає 1848 р. брошуру п. н. „Rzecz Czerwonoruska“, в якій бере на поміч усі можливі аргументи: лінгвістику, етнографію, історію, традицію, державне право, цівілізацію, щоб тільки доказати, що українські домагання безпідставні, реакційні, що український народ у Галичині мусить в імя поступу і культури росплистися в польськім національнім морі.

З польського боку звичайно кажуть, що польські революціонери 1848 р. справді несли українському народові свободу, бо хотіли зломити ярмо австрійського деспотизму і знести панщину; тільки австрійське правительство випередило їх і знесло панщину само, щоб таким чином витворить з се-

лян контрреволюційну армію проти польського повстання. Одначе польські революціонери боролись проти австрійського деспотизму не в імя свободи для українського селянина, але для того, щоб вони могли над ними панувати, замість Австрії. І коли хотіли знести панщину, то тільки на те, щоб потягнути його до боротьби за відбудування історичної Польщі. Але як вони „хотіли"! Хотіла цього жмінька демократів, яка своїх земельних маєтків не мала, але загал тих, що домагались відбудування Польщі, багаті поміщики, які мали в своїх руках провід революційного руху, доти одкладали цю справу, аж доки австрійське правительство не випередило їх під натиском німецької ліберальної опозиції. А як цей загал відносився до селянина, видно з того, що коли вияснилось, що селянин не піде до боротьби за відбудування історичної Польщі, тоді він у всій своїй політиці, аж до наших днів, виявляв тільки грубий класовий егоїзм. За знесення панщини, якого буцім то хотіли сами, зажадали поміщики од австрійського правительства великого викупу, який і дістали, не вважаючи на протест тодішніх українських послів-селян. При упорядкуванні сервітутів обдерли селян в-друге, позбавляючи їх лісів і пасовиськ. Пізнійше, при викупі права пропінації, обдерли не тільки селян, але цілий край в-третє. І так усе і всюди, аж до наших днів.

Одно слово, весь польський революційний рух у Галичині 1848 р. мав на меті здійснить історично-польські домагання, займав супроти українського народу і його як національних так і політично-соціяльних домагань крайнє вороже становище і старався надати цілій Галичині польський характер, характер части польської держави,—домагання, над здійсненням якого працює вся польська політика в Галичині од 1848 р. аж до наших днів.

Тепер поглянемо, який настрій супроти українського питання панував серед польського гро-

маднства незадовго до другого повстання, при кінці 1850-их років. Польська еміграція гуртувалася тоді коло двох парижських органів: один з них, „Wiadomości Polskie“, виходив під патронатом кн. Адама Чарторийського і під редакцією Калінки і Клячка і представляв аристократично-клерикально-консервативний напрям; другий, „Przegląd rzeczy polskich“, видаваний під патронатом генерала Мерославського, був крайнє демократичний.

В 1858 р. появилася в 30 ч. „Wiadomości Polskich“ допись із Київа, в якій автор розповідає, доволі фальшиво, про тодішній український рух, між иншим про донос маршалка київської шляхти на Кулішеву „Граматку“, якого не похваляє, бо „Граматка“, на його думку, звернена не стільки проти поляків, скільки проти Росії. Але все таки автор хоче вияснить українцям зі свого становища їх роль супроти Польщі й Росії і звертається до „p. Kulisza i jego zacnych rodakow“ з такими словами: „Як ви, так і ми бажаємо, щоб український народ дозрів до тих назначених Богом зусиль, про які говорить пісня (тут автор цитує з „Граматки“ уривок сфальшованої думи). Але народи, говорить та сама пісня, мають свої одвічні границі, які даремне хотіти б переступить. Історія згуртувала українську народність по тім боці Дніпра, її серцем є тепер українські слободи. Україна по цім боці Дніпра, здобута й боронена польським оружжям, заселена тим самим народом, що видав зі свого лона шляхту, є й, дасть Бог, не перестане бути польською провінцією. Скільки разів сягатимуть за нею українські патріоти, стільки разів, замість братньої руки, яка жде їх з підмогою, знайдуть одним ворогом більше“.

Отже українському народові признається тільки право на Лівобічну Україну, Правобічна-ж, яка до першого поділу Польщі була під польським пануванням, має „при Божій помочі“ остатись на віки польською провінцією, бо... польське оружжя одвоювало її од українського народу й обороняло

перед ним, бо українська шляхта приняла католицизм і ополячилась. Така думка польських аристократично-клерикально-консервативних революціонерів.

Але не инакше дивились на цю справу й польські демократи. Майже рік після згаданої дописі, 1859 року, приніс „Przegląd rzeczy polskich“ довшу статтю п. н. „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“, прислану також з України. Автор, правда, дає гостру критику відносин польської шляхти до українського народу, але це не вадить йому стати в кінці все таки на становище тої ж шляхти. Згадавши про тодішній український рух і про донос на Кулішеву „Граматку“, він бачить у ній не тільки антіросійські, але також антіпольські тенденції, бо вона говорить про розселення українців не то що по за Дніпром, але аж по за Карпатами. „Тут мимоволі стрічаємось, а певніше розходимось трохи смішним способом з д. Кулішем. Бо коли він заходить од Дніпра аж під Карпати, ми рівночасно заходимо од Висли аж за Дніпро і перехрещуємось в тім визначуванню гряниць. Очевидно, що хтось із нас ходить з геометричним ланцюгом по чужім полі“.

Очевидно, що „по чужім полі“ ходять не поляки, тільки Куліш, і шан. автор радить йому й українцям уступитись і тільки в союзі з польською шляхтою сподіватись ліпшої будучности для України.

Але й ця стаття здалася занадто уступчивою для України иншому польському демократові (тепер „народовому демократові“) Зигмунтові Мілковському (його літературний псевдонім: T. T. Jeż) і він виступив проти неї в тому-ж журналі [1]), заявляючи ось-що: Поляки несуть на Україну свободу і культуру; козацькі бунти, це була революція дичі проти цівілізації; українець, що полюбить цівілізацію і свободу, через те саме стає поляком; Україна може бути тільки або польська або дика; полоніза-

---

[1]) Przegląd rzeczy polskich. 1859, III.

ція, це властиво цівілізаційна місія поляків на Україні.

Тим часом поляки приготовлялись до нового повстання, для якого хотіли найти поміч у руських революціонерів і серед переговорів польських революціонерів з руськими прийшлося й одним, і другим висловить свої погляди на українське питання.

Тодішній духовий провідник руської демократії, Олександер Герцен [1]), видавець лондонського „Колокола", з самого початку своєї публіцистичної діяльности висловлював свої сімпатії Польщі, як поневоленій країні, але свій погляд на польське питання висловив докладно тільки в статтях п. н. „Россія и Польша" друкованих в „Колоколѣ" 1859 р. в чч. 33, 34 і 37 і 1860 р. в чч. 66 і 67. В другій з цих статей читаємо:

„Польща, як Італія, як Угорщина, має повне право, якого не можна у неї одняти, на державне істнування, незалежне од Росії. Чи ми бажаємо, щоб свобідна Польща оддїлилась од свобідної Росії, це друге питання. Ні, ми цього не бажаємо і чи можна цього бажати в часи, коли виключні національности, коли міжнародні ворожнечі роблять одну з головних перешкод, які спинюють загальнолюдський розвиток. Глибоко ненавидячи всяку централізацію, я переконаний, що соплемінні федерації дають державну сферу, без порівняння ширшу, ніж роздроблення одного роду на окремі части. Федеральна злука повинна бути свобідним даром... Коли Польща не захоче тої злуки, ми можемо об тім жаліти, можемо не згоджуватись з нею, але

---

[1]) Становище Герцена і польських революціонерів до українського питання представлене на основі IV („Колоколъ" и польській вопросъ до конца 1862 г., стор. 39—62) і V (Герценъ и польскіе революціонеры въ 1862—1863 гг., стор. 62—78) розділу праці Драгоманова п. н. „Историческая Польша и великорусская демократія", в виданню: Собраніе политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова. Томъ I. Paris 1905.

не лишити їй волі ми не можемо, не зрікаючись усіх наших пересвідчень.... Нам здається, що Польща і Росія можуть рука в руку йти одним шляхом до нового свобідного соціяльного життя"[1]).

В прінціпі признає Герцен незалежність Польщі і тільки висловлює бажання, шоб свобідна, незалежна Польща заключила федерацію з обновленою, свобідною Росією. Тільки він не уявляє собі ясно, що це таке „Польща" і „Росія".

„Росія—пише він—крім своїх окраїн творить суцільну єдність, спільну кровью, мовою, духом... Але що вважає руський своєю границею?.. Що до головного питання, до самобутности Польщі, то воно рішене самою мовою: ні один руський селянин не вважає Польщі Росією... Але де границя, за якою кінчається Русь і починається Польща? Це труднійше означить, та не з патріотизму, а тому, що в нас нема найголовнійшого елєменту для рішення питання.

„Що взяти за його основу? Прилучення Червоної Руси до Польщі, чи прилучення України до Росії в половині XVII віку?... Як же ж рішити питання про Україну? Давність володіння нічого не доказує. Втрачене володіння—ще менше. Право завоювання? Останній завойовник володітиме, доки инша сила його не прожене. Завоювання—факт, а не право. Природних границь нема, ні пасма гір, ні великих рік; лишається шукати нових основ в самім життю народу, в його побуті... Там, де народ визнає православіє, говорить мовою ближчою до руської, ніж до польської, там, де зберіг руський селянський побут, мир, сходку, громадське володіння землею, там правдоподібно захоче бути руським. А там, де признає католицизм або унію, де втратив общину і громадське володіння землею, там правдоподібно сімпатії до Польщі сильніші і він піде з нею. [2]).

[1]) Историческая Польша. Стор. 41—42.

[2]) Историческая Польша. Стор. 43-45, особливо уступ на стор. 45, якого тут *не можна* навести.

Коли б Герцен був знав ясно, що таке Польща, що таке Росія і що таке Україна, то був би одразу порішив українське питання так, як польське. До такого рішення він і доходить в кінці [1]), але те, що він говорить з початку, показує, що українське питання, як так же само і питання польсько-руське, для нього не зовсім ясне.

Не ясно для нього, що таке Росія, коли говорить, що вона, крім окраїн, складає суцільну єдність. Бо коли Росія, це для нього етнографічно-теріторіяльне поняття, це б то Великоросія, то вона, правда, творить „суцільну єдність", але „окраїн" у неї й зовсім нема. А коли Росія—це державно-теріторіяльне поняття, то тоді „окраїни" не багато менші од тої „суцільної єдности".

Не ясно для нього також, що таке Польща. Коли б він стояв твердо на тім, що Польща, це польська етнографічна теріторія,—так само, як Росія, це великоруська етнографічна теріторія,—то не шукав би польсько-руської гряниці, якої, коли одкинуть державний прінціп, зовсім немає.

Так само не ясно для нього нарешті, що таке Україна. Як федераліст і противник державної централізації, він одкидає державний прінціп, одкидає державні права Польщі і Росії на Україну, він чує, що Україна, це не Польща і не Росія, тільки щось инше, але що саме, це для нього неясне. І не будучи певним, чи справді Україна щось инше, як Польща і Росія, шукає в життю українського народу основ, на яких усе таки можна б розділити її між Польщею і Росією. Розглядає мову, віру, громадське життя. Але українська мова не настільки близька а ні до польської, а ні до руської, щоб з цього робити такі виводи, як він робить. Так само віра: українці-уніяти в Галичині з усієї душі ненавидять той лад, для якого сінонімом є в них Польща; римських же католиків між

[1]) В згаданім уступі на стор. 45, якого ми *не могли* навести.

українцями, по за нечисленними гурктами, й зовсім немає. З громадського життя також не можна робити виводів а ні на користь Польщі, ані на користь Росії.

Прінціпіяльне становище доводить Герцена до справедливого рішення українського питання, але незнання українських відносин перешкоджає йому стати твердо на цьому рішенню і він, як побачимо далі, під впливом польських революціонерів робить уступку за уступкою на користь державного прінціпу історичної Польщі, не вважаючи на голос остороги, який дійшов до нього з України. Маємо на думці статтю історика-федераліста, члена Кирило-Методіївського Братства, Миколи Костомарова, п. н. „Украйна", надруковану в 61 ч. „Колокола" з 1860 р., де автор, давши історичний огляд польсько-українських і русько-українських відносин, застерігає для України право на незалежність в будучій славянській федерації і кличе: „Нехай же ні руські, ні поляки не називають *своїми* земель, заселених нашим народом!" [1]).

При кінці вересня 1862 р. приїхали до Лондона делєгати варшавського „Центрального Комітета", який уже був дійшов до згоди з „Землею і Волею", щоб приєднати для повстання також Герцена, вважаючи його „Колоколъ" центром тайної організації в Росії, якої поміч для повстання залежить од становища Герцена. Переговори [2]) велися на підставі привезеної делєгатами заяви „Центрального Комітета" [3]). Після довгих дебат, у яких домагався порозуміння головно Бакунін, вірячи, що

---

[1]) *М. Костомаров.* Письмо до видавця „Колокола". З передмовою Драгоманова. Переклав В. Гнатюк. Львів 1902. Стор. 37.

[2]) Пор. „Біографическій очеркъ М. А. Бакунина" М. Драгоманова, стор. LXXX—LXXXIX, в виданню: Письма М. А. Бакунина къ А. И. Герцену и Н. П. Огареву. Genéve 1896.

[3]) Там-же. Стор. LXXXV, (також: Историческая Польша. Стор. 63).

повстання в Польщі дасть гасло до революції в цілій Росії, союз заключено. На прощання сказав Герцен польським делегатам: „Коли в Росії на вашому прапорі не побачать *наділу землі і волі для провінцій*, то наше спочуття *вам не принесе ніякої користи*, *а нас погубить*, бо вся наша сила в однаковім биттю серця; в нас воно може битися сильнійше і тому пішло секундою вперед, ніж у наших друзів, але вони звязані з нами спочуттям, а не службою... Організації, якій ми сказали б: іди на право, або на ліво, *нема*“ [1]). Віщування Герцена справдилося...

Розуміння прінціпів, на основі яких заключено союз, варшавським „Центральним Комітетом“ показало, що Герцен і польські революціонери говорять двома ріжними мовами.

Що до земельного питання, то „Rząd Narodowy“ („Національне Правительство“) декретом 22 січня 1863 р. надав землю тільки тим селянам, що вже до того сиділи на хазяйстві, з признанням для поміщиків викупу з фондів будучої польської держави; безземельним селянам, які по статистиці 1859 р. складали в російській Польщі 37% сільської людности, обіцяно землю—тільки тим, хто пристане до повстання. В „Золотій Грамоті“, виданій пізнійше „до сільського люду Поділля, Волині й України“, де безземельних селян було багато менше, вже нема останньої умови, тільки надання землі безземельним полишено рішенню будучого „найвищого державного сейму“. Але тут декрет польського „Національного Правительства“ був зайвий, бо на тих самих основах надавав землю селянам царський указ з 19 лютого 1861 р.

Як бачимо, польські революціонери справу економічного й соціяльного визволення селян підеували справі вібудування Польщі, не даючи ніякої запоруки, що обіцянки „Національного Прави-

---

[1]) Там-же. Стор, LXXXVII.

тельства“ справді будуть додержані. Тим часом для Герцена визволення селян було метою революції само по собі, незалежно од яких небудь національно-політичних комбінацій.

Ще гірше вийшов у розумінню польських революціонерів прінціп „повної самоправности кожного народу рішати про свою долю“. В заяві, надрукованій в „Колоколѣ“, „Центральний Комітет“ так пояснює той прінціп:

„*Ми* (це б то Поляки, од імені яких говорить „Центральний Комітет“) були позбавлені політичного істнування насильно. *Ми* цього насильства ніколи не признавали й не можемо признати. Тому *ми* не признаємо ані нових гряниць, ані правительств, основаних на руїнах *нашої* свободи. Для *нас* нема *Польщі* розділеної, для *нас Польща* єдина, та, яка полягає в злуці Польщі, Литви й українців, без всякої гегемонії котрогось з трьох народів [1]). Виходячи з тої точки погляду, ми змагаємось відбудувати Польщу в давніх гряницях, лишаючи народам, що живуть в тих гряницях, це б то литовцям та українцям повну свободу оставатися в союзі з Польщею, або устроїтись по своїй волі“. Далі мова заяви ще яснійша; в ній говориться, що „союз членів“ Польщі, яка має бути відбудована, „істнує і тепер“, і що „вимагати од *нас*, поляків, щоб ми не домагались відбудування Польщі в давніх гряницях, значить, вимагати од нас признати поділи і зректися сили, яку дає справі *нашої* свободи союз трьох народів, злучених в одну цілість“ [2]).

Признати „повну самоправність кожному народові рішати про свою долю“, значить, лишити також його рішенню, чи він захоче взяти участь в повстанню за для відбування Польщі, чи підняти

[1]) Чому тільки *три* народи, коли на самій теріторії, яка в рр. 1569—1772 називалась Литвою, жило їх три: литовці, латищі і білоруси?

[2]) Историческая Польша. Стор. 66—67.

боротьбу за свої інтереси, чи в кінці лишитися в дотеперешньому положенню. Одначе „Центральний Комітет“ розуміє це інакше: найперше мусить бути відбудована Польща в історичних границях, отже значить і на українських і литовських землях, і тільки з рук самої Польщі Україна й Литва можуть, коли захотять, дістати повну незалежність, бо поляки не можуть зрікатись тої сили, яку дає справі їх свободи злука трьох народів в одну цілість. Таке розуміння „повної самоправности кожного народу“ одбірає їй усякий зміст. В дійсности „Центральний Комітет“ стояв на тім самім становищі, як і „Литовсько-Українське Товариство“: що „нема Польщі без Литви й України, що Україна й Литва—це Польща“, і фраза про „повну самоправність“ мала тільки на меті замаскувати те становище перед Герценом. Обіцянки, що та „повна самоправність“ буде здійснена в відбудованій Польщі, годі лічити за справжні, бо коли „Центральний Комітет“ стояв на польськім державнім прінціпі перед повстанням, коли потребував помочі України й Литви, то яка запорука, що цього прінціпа зречеться правительство відбудованої Польщі, яке мало б фактичну силу боронити його незайманість?!

Польське державне право на Литву й Україну, виголошене в лондонській заяві „Центрального Комітета“, виступає ще яснійше в декреті „Національного Правительства“ 22 січня 1863 р. Тут Польща, Литва й Україна, це вже тільки теріторіяльні назви, з трьох народів робиться тільки один: „народ Польщі, Литви й України“ [1]), а замість „повної самоправности кожного народу“ чуємо тільки про „рівність і свободу усіх синів Польщі, без ріжниці віри і племені, роду і стану“[2]). Про право „синів Польщі“ перестати бути „синами Польщі“, щоб стати „синами України“, „синами

[1]) Там-же. Стор. 67.
[2]) Там-же. Стор. 68.

Литви" і т. д., це б то про право не-польських народів устроїтись на своїй землі незалежно од Польщі, „Національне Правительство" нічого не згадує.

Тільки коли завважено, що декрет 22 січня 1863 р. зневажає права не-польських народів на незалежність, „Національне Правительство" видало 5 лютого 1863 р. окрему відозву до „братів українців", у якій одначе, замість признати їм право на незалежність, пригадувано їм, що „земля їх ділила з Річю посполитою спільне щастя й нещастя", та нагадувано їм, щоб на них не впала вина спинення „відродження спільної вітчини" [1]). А тим часом та пригадка про „спільну вітчину", в якій, серед безнастанних польсько-козацьких війн, опісля ж підчас гайдамаччини, щастя Річи посполитої, її побіда над Україною, було нещастям для України, і навпаки,—могла швидче ворожо настроїти український нарід супроти повстання.

При кінці цвітня 1863 р. проголошено польське повстання під Київом, через що польсько-українське питання набрало особливої ваги. Це заставило „Національне Правительство" видать українською мовою „во імя Отця і Сина і Святого Духа" „Золоту Грамоту", одначе і тут українське питання поставлено неясно. Грамота звертається тільки „до сільського люду" (при кінці: „до сільського люду Поділля, Волині й України") і тільки цьому сільському людові обіцяє між иншим „уживання його мови в школах, судах і земських інституціях" [2]).

Аж 10 мая 1863 р., коли невдача польського повстання на Україні стала вже зовсім певна, видало „Національне Правительство" відозву, в якій заговорило яснійше про „забезпечення братнім народам Литви й України, злученим з Польщею, як найширшого розвитку їх народности й мови" [3]),

---

[1]) Там-же.
[2]) Там-же.
[3]) Там-же. Стор. 69.

одначе не одступаючи навіть тепер од прінціпа державної єдности Польщі, України й Литви. Поминувши те, що „забезпечення розвитку народности й мови“, це ще не признання права на незалежність,—ця відозва появилась тоді, коли вже повстання ніщо не могло підтримать [1]).

Того державно-польського становища польських революціонерів Герцен неначе не бачив. У відповіді на заяву „Центрального Комітета“ в в „Колоколѣ“ заявив він рішучо, що „той руський, який і на цій основі не подасть руки полякам, той не любить свободи“ [2]), і в дальших статтях старається виправдать становище поляків. А що з другого боку не хотів зректися своїх пересвідчень, то тільки заплутувався що раз більше.

І так пише він: „Що *Польща хоче* остатися в федеральній спілці зо всіма народами, що складали цілість Річи посполитої, це зовсім природно; як і те, що вона не може признати насильного розділу, не зрікаючись своєї самостійности, також ясно. Коли б було инакше, то Варшава, як і Петербург, признала-б Галичину — Австрією, Познань—Прусією“ [3]).

Що Польща хоче з кимсь федеральної спілки, це може бути й справді, але чому Герцен не бачить, що Польща хоче накинути ту „спілку“ непольським народам, а в такім разі це вже не федеральна спілка, тільки завоювання, бо ж, як сказав сам Герцен, „федеральна спілка повинна бути

---

[1]) Таке саме становище займали польські революціонери й супроти білорусів. І так Констянтин Калиновський, щирий демократ, який видавав у тайній друкарні в Білостоці листки білоруською мовою п. н. „Pismo ad Jaśka hospodara z pad Wilni“, звертався в них „da mużikow ziemli polskoj“. В пісні, призначеній для білорусів, читаємо: „bywaj zdrowy, mużicki narodzie“; в иншій: „hu-ha wierniem Polszcze!“ (Историческая Польша. Стор. 68—69). Значить, білоруси, це тільки мужицький народ польської землі...

[2]) Историческая Польша. Стор. 63.

[3]) Там-же. Стор. 70.

свобідним даром". Що-ж до признання насильного розділу, то діло знов не таке ясне, як здається Герцену. Насильного розділу етнографічної польської теріторії Польща в праві не признавати, але чому нам мусить бути ясно, що вона не може признати насильного одділення од свого організму не-польських земель? Адже до тих земель вона має хіба право завоювання, яке, як ми чули од самого Герцена, не право, тільки факт, так що одного завойовника може сміло прогнати другий. А при тім яке незнання фактичних відносин: признавати за Варшавою, це б то за Польщею, однакові права й на Познань—чисто польську теріторію і на Галичину, якої східна часть—теріторія українська!

Одначе, як Герцен не старається виправдати ольських революціонерів, все таки показується, що він з ними не може згодитись. Східну Галичину, якої він не знає, записує він без застережень Польші, але пр. Київської губернії, до якої поляки мають такі самі претензії, як до Східної Галичини, він не думає так само одступати. „З свого боку—пише він—поляки повинні зрозуміти, що зберегти таку саму федеративну спілку (з „Південно-Західним Краєм") буде обовязком не тільки руського правительства, але і всього руського народу. Котрий же руський не вважає *Київа*—і при тім зовсім справедливо—таким самим руським городом, як і *Москву*" [1]).

І так польські революціонери хотіли одділить всю Правобічну Україну разом з Київом од Росії і піддати Варшаві, вважаючи Київ польським городом,—погляд, який держиться в польськім громядянстві й досі [2]). Герцен знов хотів би Київом

---

[1]) Там-же. Стор. 70—71.

[2]) В польській пресі в Галичині, навіть в поступовій, приміром в органі польської селянської радикально-демократичної партії „Kurjer Lwowski", вісти з Київа і з цілої Правобічної України подаються в рубриці: „Z ziem polskich".

звязати Варшаву з Москвою, вважаючи при тім Київ таким самим руським городом, як і Москву. І люди з такими протилежними поглядами збіралися воювати разом „спільного ворога“! Тільки одно в них спільне: вважати Київ добром своєї національности і своєї держави, не думаючи навіть про те, що в цій справі мають голос перше всього українці...

Що до задач самого повстання Герцен також розходиться з своїми польськими „союзниками“. „В теперішнім положенню—пише він—дізнатись, чого хоче Литва, Білорусь, Малоросія, дуже трудно. З того ясно видно, що це питання треба залишити, не рішаючи його без тих, хто тільки сам має право його рішити. Скажемо разом з поляками: бути Литві, Білорусі й Україні, з ким вони захотять, або ні з ким, коли б тільки взнати їх волю не фальшовану, а справжню“ [1]). Що до тої волі, то Герцен думає, що „народ, села, маси, коли не проти Польші, то й не за неї“, але зараз же робить уступку полякам, заявляючи, що „тут місце як найширшому законному впливові польської цівілізації“ [2]).

Тут що не думка, то або фактично невірна, або розходиться з думкою польських революціонерів. Народ на Правобічній Україні був не тільки не за Польщу, як це допускає Герцен, але просто проти Польщі. „Законний вплив польської цівілізації“ зводився тоді, як зводиться й досі, до насильної полонізації на полі національнім, до гніту на полі політично-соціяльнім і до експлоатації на полі економічнім. А справжня воля України, Литви й Білорусі, якій Герцен надавав таку вагу, підсуваючи те саме й польським революціонерам, в дійсности була їм зовсім байдужа. Вони зовсім не хотіли „не рішати питання без тих, хто тільки сам має право його рішати“, тільки власне

---

[1]) Историческая Польша. Стор. 71—72.
[2]) Там-же. Стор. 72.

сами рішили, що всі землі колишньої польської держави повинні взяти участь в повстанню, і—як ми вже знаємо—проголосили його також на Україні.

І це на них люто помстилося. Український народ, який знав тільки одних представників Польщі на своїй землі: польських поміщиків, для якого Польща була сінонім найгіршого гніту, од якого його тільки що недавно визволено по части указом 19 лютого 1861 р., не тільки не пішов за покликом польських революціонерів, але ще завзято виступив проти них, думаючи, що те відбудування Польщі, за яке вони йдуть боротись, має бути також „відбудуванням“ усього того гніту, якого він зазнав під Польщею, між иншим, також приверненням панщини, яку що-йно знесено „з волі царя“. І він, замість пристати до повстання, взявся помагати царському правительству давити повстання.

Одначе польським історикам і політикам нема чого робити українському народові важкий закид, що він поміг російському правительству здавити польське повстання. Ми вже бачили, що польське повстання на Україні виступило з такими гаслами, які не тільки не могли захопити української народньої маси, але ще могли її ворожо настроїти до нього. Ми бачили, що український народ виступаючи проти повстання, робив це з переконання, що виступає проти „нової Польщі“, це б то проти нового гніту. А нарешті не мають права дорікати українському народові, що він підгримав російське правительство, ті, що сами накликали те ж саме російське правительство на український народ, коли думали, що він готується встати проти них.

А це власне робили в 1860—63 рр. польські пани Правобережної України, ті самі, що підготовлями польське повстанне, супроти т. зв. „хлопоманів“. Були це—по характеристиці проф. Володимира Антоновича, одного з найвизначнійших діячів „хлопоманського“ руху,—молоді люди поль-

сько-шляхетського роду, які пізнали, що „поляки-шляхтичі, що живуть на Україні, мають перед судом власної совісти тільки дві точки виходу: або полюбити народ, серед якого живуть, перейнятися його інтересами, вернутися до народности, покиненої колись їх предками, і безперестанною працею й любовью, по мірі сил, нагородити за все зло, зроблене ними народові, що вигодував багато поколінь вельможних колоністів, які йому за піт і кров платили погордою... або, коли для того не стане моральної сили, переселитись в польську землю, заселену польським народом, щоб не додавати собою ще одної дармоїдної одиниці, та щоб позбутись перед самим собою сумного докору, що я також колоніст, також плантатор, що й я посередно чи безпосередно (що зрештою все одно) годуюсь чужою працею, заступаю шлях до розвитку народові, в якого хату я вліз непрошений, з чужими йому змаганнями, що й я належу до табору, який хоче здавити народній розвиток туземців і що невинно несу одповідальність за його вчинки“ [1]),—і пізнавши це, вибрали перший шлях. Група „хлопоманів“ була зразу в Київі доволі численна, але коли найрішучійші з них поставили справу так, як це бачимо в статті Антоновича, тільки невеличкий гурток мав одвагу піти на той шлях, инші ж вернулись до старих богів, зацитькуючи себе навіть такими аргументами, що, мовляв, „потреби народу проявляються в його просвічених представниках, а що більше просвічена часть тутешнього громодянства спольщилась, то, значить, тутешній край - польський“ [2]). Радикальнійші з них були авторами „Золотої Грамоти“ і погибли в дні польського повстання на Україні од

---

[1]) Див. стаття В. Антоновича п. н. „Моя исповѣдь“ в петербургській „Основі“ 1862. ч. 1.

[2]) Див. стаття Тадія Рильського п. н. „Дворяне правого берега Днѣпра“ в петербургській „Основі“ 1861. ч. 12.

рук тих українських селян, яким вони думали принести визволення через відбудування Польщі.

Отже коли Антонович, Рильський і ще де хто заявили своїм товаришам, що не візьмуть участи в польськім повстанню, Антоновича покликали до предводителя дворянства, де він застав цілий шляхетський сеймик, на якім зажадали од нього зректися своєї заяви, грозячи в противнім разі переслідуванням російського правительства. Антонович не послухав і, справді, незабаром потягли його й Рильського у секретну політичну комісію при генерал-губернаторі до слідства „за комуністичну пропаганду серед селян"... Польські патріоти, що кидали громи на український народ за те, що він помагав російському правительству здавити повстання, не соромились вживати сили того ж правительства проти своїх політичних противників.

Тепер погляньмо, що діялось в початках 1860-их років у самій Росії.

Демократична організація „Великоруссъ", яка од серпня до падолиста 1861 р. видала в тайній друкарні в Петербурзі три числа газети тої ж назви, висловилась ясно за незалежність Польщі. В 2 ч. „Великорусса" читаємо: „Питання про Польщу для нас руських тільки в тім, чи ми ждатимемо, щоб нас із ганьбою вигнали з Польщі. Визволившися, нація стане тоді ворожа до нас. Або ми будемо настільки розумні, що сами добровільно зречемося панування, яке нас руйнує, і зробимо поляків нашими вірними приятелями" [1]).

В тім самім числі „Великоруссъ" висловлюється, „щоб дати людности Південної Руси повну свободу рішати про себе по своїй волі. Тепер цей народ не міг іще висловити своїх домагань. Але

---

[1]) *Г. А. Куклинъ.* Итоги революціоннаго движенія въ Росіи за сорокъ лѣтъ (1862—1902 гг.). Женева 1903. Новыя дополненія. Стор. 171.

звісно, що він до краю невдоволений нашим пануванням. До яких домагань не довело б те невдоволення, ми повинні уступити їм. Коли він захоче зовсім одділ'тись, нехай одділяється. Чи він захоче цього, ми не знаємо; тай він сам ледви рішив би це при своїй теперішній безгласности. Але судячи по живому почуттю страждань од нашого деспотизму, треба ждати, що він, при першій змозі подумати про свою долю, захоче одійти од нас. Будьмо готові й на таке рішення. Ми, великоруси, доволі сильні, щоб остатись самим, маючи в собі всі елементи національної могучости... Ми можемо цілком признавати права національностей. Ми повинні обовязково це зробити, щоб ввести й укріпити в себе свободу. Ось пояснення назви, яку має наша газета" [1]).

„Великоруссъ", як бачимо, дивиться на національне питання зовсім правильно. Він говорить тільки од імені великоруського народу, лишаючи всім иншим народам російської держави рішати про себе по своїй волі. З того становища згоджується він на незалежність Польщі і — коли Україна цього захоче, — на незалежність України.

Але в польському повстанню „Великоруссъ" не відограв ніякої ролі, бо його тоді вже не стало. Цю роль судилось відограти, побіч Герцена, иншому руському тайному товариству, „Землі і Волі" (1862—1863), яка хоч у політично-соціяльних поглядах радикальнійша од „Великорусса", в національнім питанню не пішла далі польского і російського державного прінціпа. Про це свідчить відозва до „офицерів російських військ", видана „Комітетом російських офицерів" в Польськім Королівстві, який був одділом „Землі і Волі". В цій відозві читаємо:

„Варшавський Центральний Комітет, який тепер має провід у польському рухові, заявив нам,

---

[1]) Там-же.

що його мета—наділення всіх польських селян землею, зрівняння всіх прав та усунення класових ріжниць; незалежність Польщі од петербургського й инших німецьких правительств і признання за всіми областями, які злучені з Польщею споминами минувшости, права рішать про себе без огляду на всі державні, як польські, так і руські комбінації. Тільки на цих основах ми й наші салдати готові прилучитись до польського повстання, бо ті самі основи й нашої руської свободи" [1]).

Автори цеї відозви, члени „Землі і Волі", не знали ані історії українсько-польських відносин, бо инакше знали б, що спомини минувшости не лучать, хіба роз'єднують Польщу й Україну, ані програми польських революціонерів, які, як ми бачили, ані не думали наділяти *всіх* селян землею, або признавати не-польським областям колишньої польської держави права рішати про себе без огляду на польські і руські державні комбінації. Правда, з під російського державного впливу вони хотіли їх визволить, але тільки на те, щоб піддати їх під державний вплив польський.

І так ми бачили, що польські революціонери з одного боку, а „Комітет російських офицерів" і Герцен з другого дивились зовсім инакше на задачі польського повстання і його значіння для цілої Росії. І коли Герцен і „Комітет російських офицерів" звязалися з польським повстанням, то це було трагічне непорозуміння, яке, як пророкував Герцен, повстанню не принесло ніякої користи, його самого лишило поваги і значіння, яку він мав до того часу. Злуку Герцена з польським повстанням руські поступові круги зрозуміли так, що він признав державне право Польщі на непольські землі колишньої польської держави, і це власне, разом з проголошенням польського повстання на Україні,—а не проголошення польського

---

[1]) Историческая Польша. Стор. 114.

повстання само по собі, як це звичайно кажуть поляки,—заставило руські поступові круги одвернутись од Герцена й повернути свої очі на „Царя-Освободителя“. На це маємо між иншим, свідоцтва таких людей, як Драгоманов і Кропоткін.

Перший пише: „Як сучасний свідок подій, можу сказать, щв польське повстання, доки воно концентрувалось коло Варшави, в чисто-польськім краю, мало за собою спочуття руських освічених кругів. Але те спочуття нагло урвалось, як тільки польські повстанці явилися коло Київа і в Могилівській губернії“ [1]).

А Кропоткін каже: „Ніколи перед тим не спочували в Росії польскій справі так дуже, як тоді (це б то 1863 р.) Я не говорю про революціонерів. Навіть багато умірковaних людей заявляло тоді публично, що Росії вигіднійше мати з Польщі доброго сусіда, як вороже настроєну піддану країну... Гроші на повстання збірали по всій Росії, в Сібірі навіть явно... Але стало звісно, що революційний комітет жадає відбудування Польщі в старих границях... Нарешті радикальна часть руського громадянства переконалася з жалем, що в Польщі беруть верх чисто націоналістичні змагання“ [2]).

---

[1]) Біографическій очеркъ М. А. Бакуніна. Стор. LXXXII.

[2]) *П. А. Кропоткинъ.* Записки революціонера. Лондонъ 1902. Стор. 164—165.

III.

З початку 1860-их років революційний рух у російській державі починає приймати соціялістичний характер. Але заки перейти до польського й руського соціялістичного руху, спинимось на польських патріотичних і руських ліберальних рухах, які проявлялися з початку 60-их років аж до наших днів і мали політично-революційний характер,— оглядаючи їх відношення до українського питання.

Невдачне польське повстання 1863 р. і ті репресії російського правительства, що впали, наслідком повстання, на польське громадянство, так вигубили в Полщі всі ті елементи, які думали здобути незалежність Польщі шляхом політичної революції, що в перших двох десятках літ після повстання патріотично-революційна діяльність у Польщі зовсім замірає. Аж 1886 р. повстає в Парижі спільними заходами старої польської еміграції і людей із краю організація „Liga polska", якої „задача підготовляти і збірати всі національні сили для здобуття незалежности Польщі в границях перед поділом, на федераційній основі та з оглядом на національні ріжниці,—не спускаючи з очей і тих частей Річи-посполитої, що одпали од неї давнійше" [1]). Так означує задачі „Ліги" § 1 її статута. А § 2 каже, що „Ліга приймає прінціпи,

---

[1]) *Mieczysław Mazowiecki*. Historya ruchu socyalistycznego w zaborze rosyjskim. Kraków 1903.—Стор. 110.

висловлені в маніфесті колишнього Польського Демократичного Товариства, які буде розвивати, доповнювати і здійснювати в напрямі національнім і соціяльнім“ [1]).

З цього видно, що становище „Польської Ліги“ до національного питання на землях колишньої польської держави в суті таке саме, як обговорене в II розділі становище „Польського Демократичного Товариства“ з 1836 р. і польських революціонерів з 1863 р.

В склад незалежної польскої держави, відбудувати яку мала намір „Ліга“, мусять увійти всі землі, які належали до Польщі перед 1772 р.; ще більше: вона не спускає очей і з тих частей польської держави, які одпали од неї перед 1772 р., значить, її кінцевим ідеалом може бути тільки „Польща од моря до моря“. Правда, устрій тої будучої Польщі обіцює „Ліга“ оперти „на федераційній основі та з оглядом на національні ріжниці“, але ці обіцянки не мають ніякого значіння супроти прінціпу, що всі землі і народи, які перед 1772 р. належали до Польщі, *мусять* знов належать до неї. Це—становище польського державного права на не-польської землі і народи колишньої держави, одмовлення тим не-польським землям і народам тої національної незалежности, якої „Ліга“ добивалась для польського народу. Таким чином, на думку „Ліги“, і Правобережа Україна мусіла б бути частю польської держави.

В 1894 р. „Liga polska“ перемінюється в організацію „Liga Narodowa“, яка дала почин до сучасного всепольського руху, репрезентованого польською народовою демократією. В свойому розвитку „Ліга Народова“ позбулася й тих слабих основ демократизму та національної рівноправности, які ми бачили в програмі „Польської Ліги“. Особливо в не-польських землях колишньої поль-

---

[1]) Там-же.

ської держави, де польським елементом являються тільки упривілейовані класи, всепольський рух, примушений опіратися на них, стає зовсім явно на їх боці проти не-польських народніх мас, тратячи таким чином останні ознаки демократизму. В програмі польської народової демократії нема також ані згадки про ту „федераційну основу“ та той „огляд на національні ріжниці“, які ми бачили в програмі „Польської Ліги“. Для польської національної демократії не тільки вся теріторія колишньої польської держави мусить складати в будучности *польську державу,* але і всі не-польські народи на тій теріторії мусять зіллятися з поляками в одну *польську національність.*

Українські землі,—читаємо у всіх всепольських виданнях в ріжних варіянтах,—це землі не чужі, а *польські,* і живе на них не якийсь окремий народ „українці“, а простий *етнографічний матеріял,* який польська культура переробить на поляків так само, як на лівім боці Дніпра руська культура переробить його на руських.

І так супроти не-польських народів на теріторії колишньої польської держави має всепольський рух тільки одно гасло: Спольщити! А супроти тих, що вже настільки національно свідомі, що не дадуть себе спольщити,—гасло: Вигубити!

І в Галичині, де польська народова демократія могла взяти участь у практичній політиці, ці два гасла прикладаються на як найширшу скалю супроти українського народу.

„Liga Narodowa“, викликаний нею всепольський рух і покликана нею до життя польська народова демократія стоять на грунті повного заперечення істнування української національности в новочасному розумінню і через те не признають їй ніяких національних прав. Те саме становище бачили ми вже в „Польському Національному Комітеті“ (1831), в „Литовсько-Українському Товаристві“ (1832), в польських революціонерів 1848 р., і те становище польські революціонери з 1863 р.

і „Польська Ліга“ змінили в напрямі признання деяких національних прав українському народові. Таким чином всепольський рух, це поворот польської політичної думки до найреакційнійших історичних державно-польських традицій [1]).

До програм партій і груп, які повстали і повстають у російській Польщі на наших очах, не будемо тут доторкатись. Зазначимо тільки, що навіть найпоступовійші та найдемократичнійші з них не мають одваги признати, що Польща зачинається й кінчиться там, де зачинається й кінчається польська етнографічна теріторія. В теорії признають вони рівноправність всїх національностей, але, коли дійде до здійснення тої рівноправности, хотіли б, щоб політичним центром земель, які належали колись до польської держави, оставалась Польща. Це найліпше видно на справі оддїлення Холмщини.

—

В огляді руських ліберальних рухів спинимось найперше на ліберальній агітації 1880—1883 р., а саме на програмі ліберальної організації „Земскій Союзъ“ [2]), який у тодішньому руському ліберальному рухові проявив найбільшу діяльність. „Земський Союз“ мав на меті добути політичну свободу, оперту на автономії громад, повітів і областей. Спеціяльно що до автономії областей його програма признає потрібним „дати змогу суспільним силам групуватись по свойому побутовому й національному спорідненню і випливаючій з нього єдности інтересів, народніх світоглядів і стремлінь до спільного політичного життя—шляхом творення областей, як самостійних органів загально-державного життя“.

---

[1]) Готовлячи про всепольський рух окрему працю, обмежуюсь в цій праці загальною характеристикою цього руху.

[2]) Политическая программа общества „Земскій Союзъ“ в збірці: За сто лѣтъ (1880—1886). Сборникъ по исторіи политическихъ и общественныхъ движеній въ Россіи. Составилъ Вл. Бурцевъ при редакціонномъ участіи С. М. Кравчинскаго (Степняка). Лондонъ 1897. Стор. 209—211.

Значить, области на думку „Замського Союза“ повинні складаться через групування суспільних сил по побутовому і національному спорідненню.

Цей прінціп розвиває програма далі в уступі про народнє представництво:

„З огляду на двояке значіння російської держави, як зовсім самостійного політичного організму і разом з тим як спілки народів і племен, які історичні події в минувшости і спільність життєвих інтересів у теперішности довели до спільного життя і в нім удержують, але які ніяким людським законом не обовязані приносить в жертву тому спільному життю свою моральну національну індівідуальність і матеріяльний добробут рідної землі,—треба, поминувши инші аргументи про користь і справедливість, оддати верховну законодатну власть не одному, а двом загально-державним зборам всенародніх і областних представників: державній думі і союзній думі.

„Державна дума складається з представників усеї людности Росії, вибраних загальним голосуванням... Вона повинна своєю законодатною діяльністю об'єдиняти бажання людности ріжних місцевостей для влаштування загально-державного життя на загальне добро...

„Союзна дума складається з представників областних зборів, вибраних членами тих зборів з-поміж себе... Задача союзної думи, крім спільної з державною думою законодатної діяльности,—ставати на перешкоді таким замірам груп, що мають власть, які, прикриваючись голосним іменем всенароднього добра, угнітають життя окремих областей і націй.“

З цього видно, що „Земський Союз“ хотів перебудувати Росію на федерацію областей, утворених по побутовому й національному спорідненню, гарантуючи областям широку автономію. Правда, в програмі не зазначено, що кожна національність має творити *одну* автономну область, і національности, розміщені на великім просторі, як приміром

українська, могли б складать по кілька національних областей. Але з другого боку область, по програмі „Земського Союза“, не повинна бути мішаниною національностей, як приміром австрійські „коронні краї“, де майже скрізь одна національність гнітить другу,—тільки групованням суспільних сил по їх побутовому й національному спорідненню, значить, національно одноцільною теріторією.

Загряничним органом „Земського Союза“ було „Вольное Слово“, що виходило од серпня 1881 р. до мая 1883 р. в Женеві, спершу при співробітництві, а при кінці під редакцією Михайла Драгоманова [1]). Його участь в „Вольномъ Словѣ“ свідчить, що програма „Земського Союза“ сходилась з його програмою про найближчі політичні задачі в Росії.

В 1884 р. видав Драгоманов у Женені публікацію „Вольный Союзъ—Вільна Спілка“—„пробу української соціяльно-політичної програми“, яку з огляду на його заяву в передмові, що основні прінціпи програми „Земського Союза“ згідні з тими прінціпами, які він розвивав у своїх публікаціях, треба вважати приложенням програми „Земського Союза“ до української теріторії. Тільки програма Драгоманова розроблена детальнійше [2]).

По програмі „Вільної Спілки“ російська держава повинна також перемінитись на федерацію областей „відповідно до спільности географичних, економічних та етнографічних умов“ [3]). Російську

---

[1]) Тут друкувалася в-перше і праця Драгоманова „Историческая Польща и великорусская демократія“.

[2]) Покликуючись на „Вільну Спілку“, в соціяльно-демократичних кругах принято говорити, що цею програмою Драгоманов покинув соціялізм і перейшов до лібералізму. Отже не треба забувати, що „Вільна Спілка“, це тільки *мінімальна* програма і, як така, в кожнім разі не стоїть нижче соціяльно-демократичних мінімальних програм.

[3]) „Вольный Союзъ, опытъ украинской политико-соціальной программы“ в виданню: Собраніе политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова, томъ I, Paris 1905. Стор. 281.

державу ділить Драгоманов на 19 областей (поминувши середньо-азійські области); українська теріторія поділена на 4 области.

З програми „Вільної Спілки“ для українського питання такий вивод: При перебудові Росії на федерацію автономних областей українська теріторія не творила б, правда, одної автономної области, як цього домагаються сучасні українські політичні партії, але була б поділена на кілька автономних областей, одначе одповідно до спільности географичних, економічних і етнографічних умов, що значить, що ті области були б що до національного характеру одноцільні.

Супроти цього являється безпідставним закид Франка [1]), що Драгомонов „не поважився покласти національний прінціп основою ідеальної російської конституції, а силкувався замаскувати його прінціпом областних автономій, хоч відома йому конституційна практика в Австрії могла йому дати аж надто добре пізнати, що значить автономія области (теріторіяльної цілости) нерівнозначна з автономією національности“. Виступати з таким закидом, значить, не бачити Драгоманівського прінціпу переміни Росії на федерацію. Область у програмі Драгоманова не є національно мішана, як автономні области в Австрії („коронні краї“), а національно одноцільна, значить, автономія области в нього рівнозначна з автономією національности, а тільки область нерівнозначна з цілою національною теріторією. І зі становища сучасних українських політичних програм можна б зробити Драгоманову тільки закид, що в його програмі українська теріторія не творить одної автономної области, тільки поділена на кілька автономних областей.

Подібне становище займає партія „Народнаго

---

[1]) *Іван Франко*, Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова—в „Літературно-Науковому Вістнику“ 1906, кн. VIII, стор. 231—232.

Права", яка повстала в початках 1890-их років (після 1895 р. вона зникає) і поклала собі за ціль „об'єдинити революційні і ліберальні елементи на грунті спільної боротьби з деспотизмом" [1]). В своїй програмі з 1894 р. вона заявляє: „Беручи на увагу, що Росія не є однородна цілість, тільки дуже зложений політичний організм, признання права політичного самоозначення за всіми національностями, що входять в її склад, являється конечною умовою політичної свободи" [2]). А в брошурі „Насущный вопросъ" (1895) партія заявляє, що вихід із теперішнього положення, це „федеративний устрій Росії, це б то спілка свобідних окраїн з свобідним центром. Але федерація і виключне значіння якоїсь одної національности в державі не сходяться разом. Тому першим кроком до здійснення в Росії свобідного державного устрою повинно бути признання рівноправности всіх національностей, які входять в склад держави" [3]).

І коли партія „Народнаго Права" не вважала тільки українського народу „нероздільною частю одного руського народу",—бо в руських ліберальних кругах можливі й такі куріози,—то на підставі її програми можливе зовсім правильне розвязання українського питання.

Коли руські ліберали 1880-их і 1890-их років були федералісти і ясно зазначували потребу рівноправности всіх народностей російської держави, то основною рисою сучасного руського ліберального руху є централізм, який робить уступки в напрямі автономії окремих частей російської держави тільки там, де до цього змушує його фактичний стан річей. Автономія народів російської держави і федерація тих автономних частей, це не прінціп сучасних руських лібералів, тільки

---

[1]) *Куклинъ.* Итоги. Примѣчанія къ сборнику, стор. 283.
[2]) Там-же. Добавленія, стор. 77.
[3]) Там-же, стор. 79.

malum necessarium, на яке їх централізм годиться тільки там, де не може не згодитись.

В 1902 р. появився в Штутгарті, під редакцією Петра Струве, загряничний орган руських лібералів „Освобожденіе“ (перше число вийшло 1 липня 1902 р.). Характеристнчно, що „Освобожденіе“, говорячи про Росію, пише все: „русское государство“, „русское правительство“, „русскій народъ“, русскіе конституціоналисты“ і т. д., неначе б то у російській державі, крім руських, не було нікого иншого. Всі ті руські беруться, очевидно, рішати про цілу російську державу, дарма, що вони в ній творять національну меньшість. Як це ріжниться од становища партії „Народнаго Права“, яка заявляє, що „федерація і виключне значіння якоїсь одної національности в державі не сходяться разом“! В програмі, виставленій в 1 ч. „Освобожденія“ „Отъ русскихъ конституціоналистовъ“, є тільки точка: „рівність усіх перед законом і як наслідок цього знесення всяких національних класових і релігійних обмежень. А в поясненню до цеї точки говориться, що рівність усіх перед законом означує між иншим „знесення обмежень в сфері особистого та маєткового права супроти жидів і поляків“. Про рівноправність національностей, про їх право політичного самоозначення програма нічого не говорить.

Нема також у програмі ніякої згадки про особливе положення української національности в Росії, про заборону української літератури указом 1876 р., хоч при точці „свобода друку“ можна було б згадати про указ 1876 р. так само добре, як при точці „рівність усіх перед законом“ згадано про потребу „знесення обмежень в сфері особистого й маєткового права супроти жидів і поляків“. Та й загалом українське питання для органу руських конституціоналістів аж до 77-го числа 26 вересня 1905 р., цеб то в протязі більше трьох літ не істнувало, хоч друкувались в нім статті в першій мірі про

питання польське, а далі про фінляндське, вірменське, жидівське і т. д.

Протягом 1903 р. повстала організація руських лібералів „Союзъ Освобожденія“, яка уконституувалася офіціяльно в січні 1904 р. в Петербурзі. Група членів цеї організації виробила в 1904 р. проєкт руської конституції, виданий редакцією „Освобожденія“ в початку 1905 р. в Парижі під назвою: „Основной государственный законъ россійской имперіи. Проектъ русской конституціи, выработанный группой членовъ Союза Освобожденія“.

В цім проекті національне питання зовсім поминене. Автори проєкта роблять уступку тільки для Фінляндії, якій признають для її внутрішніх справ окрему конституцію, це б то дають їй те, що вона мала перед 1899 р. Для всіх инших народів російської держави вистарчає на їх думку постанова: „Всі руські громадяни рівні перед законом. Ріжниця походження й віри не може мати за наслідок нерівність громадян, або політичних прав та обовязків“ [1]).

Редактор „Освобожденія“ Струве написав до цього проєкта передмову, в якій зазначує, що є одна точка, в якій він з авторами проекта різко розходиться. „Ця точка—польське питання... Треба перше всього ясно зрозуміти, що русько-польський спір порішений історією. Державні претензії поляків на теріторії, що знаходиться поза „Конгресівкою“, одкинуті історією і не можуть бути воскрешені. Але коли це болюче питання силою оружжя і ще більше силою часу усунене, питання про зворот полякам їх країни може бути сміло поставлене й радикально порішене... Таке рішення можливе тільки під умовою прінціпіяльного признання конституції 1815 р. і скликання--рівно-

---

[1]) Основной государственный законъ россійской имперіи. Стор. 3.

часно з установчими зборами держави—установчих зборів (сейму) Польського Царства. Обидва установчі збори повинні виробити основи руско-польської згоди“ [1]). Те саме домагання ставить Струве в статті „Демократическая партія и ея программа“ [2]).

Значить, Струве прінціпіяльно годиться з централізмом проєкта групи членів „Союза Освобожденія“, тільки домагається виїмку для Польщі. Далі одкидає претензії Польщі на ті не-польські землі колишньої польської держави, які знаходяться поза „Конгресівкою“ (отже Холмщину лишає таки полякам), але не через те, що признає за ними таке саме право на самостійність, як за Польщею, тільки тому, що вважає їх руськими землями.

В марті 1905 р. одбувся з'їзд „Союза Освожденія“, на якім делєгати з України, на підставі порозуміння з українськими лібералами, радикалами й демократами, поставили „домагання областної автономії шляхом ділення Росії на области, одповідно до однородности економічних, географічних і етнографічних умов [3]). Деякі дуже визначні земці-освобожденці виступили ясно і різко проти цих домагань, доказуючи, що губернія, це найодповіднійша одиниця по теріторії й людности для організації автономії. На їх боці була сорокалітня практика, привичка і традиції. Гаряча оборона областного прінціпа, з якою виступили представники всіх південно-руських груп, не могла переконати цілого з'їзду. Більшість членів з'їзду одкинула його як *загальний прінціп* місцевої автономії Росії. Але як виїмок він уже був принятий у проєкт програми для *Польщі*, *Литви* і *Закавказзя*. З'їзд узяв на увагу й домагання українців, яке заступали

---

[1]) Там-же, стор. XI—XV.

[2]) „Освобожденіе“ ч. 67 з 18 марта 1905 р.

[3]) Зверну увагу на ідентичність цього домагання з програмою Драгоманова в „Вільній Спілці“.

всі представники південно-руських груп, бо всі вони мали інструкції своїх членів українців, і додав до вичислених областей також і Україну“ [1]).

Ця точка програми передана в статті „Программа Союза Освобожденія“ [2]) так: „Найширша областна автономія повинна бути в кожнім разі полишена областям держави, які різко визначаються своїми побутовими та історичними умовами, приміром Польщі, Литві, Україні або Закавказью“.

І знов Струве виступив проти цеї точки програми в обороні Польщі і проти України. В тім самім (69-70) числі „Освобожденія“ він пише: „В точці про областну автономію ми вважаємо неправильним поставлення на одну дошку Польщі, Литви, України й Закавказзя. Польське Царство по нашому глибокому переконанню повинно бути з самого початку свобідного політичного життя Росії поставлене в такий самий державно-правовий стан, як Фінляндія, чого зовсім не можна прикласти до таких областей, як Закавказзя, а тим більше Литва й Україна. Одно з двох: або точка про областну автономію дає занадто мало для Польщі, при тім мало з точки погляду не якоїсь абстрактної справедливости, а реальної політики,—або, коли ту точку розуміти дуже широко, вона йде дуже далеко супроти инших областей Росії, крім Фінляндії і Польщі“.

Це чи не перший раз заговорив редактор „Освобожденія“ про Україну, заговорив, щоб зазначить, що їй не належаться такі самі правда, як Польщі.

Нарешті, після більше трьох літ істнування, орган руських конституціоналістів заговорив про українське питання докладнійше. В 77 числі „Освобожденія“ 26 вересня 1905 р. виступив якийсь „Украинецъ“ з статтею „Русскія опозиціонныя пар-

---

[1]) Із статті „Русскія опозиціонныя партіи и украинцы“ в 77 ч. „Освобожденія“.

[2]) „Освожденіе“, ч. 69—70 з 20 мая 1905 р.

тіи и украинцы“, в який одповідає на справедливі, загалом беручи, закиди віденської „Ruthenische Revue“ [1]), що руські опозиційні партії ігнорують українське питання, а то й вороже ставляться до нього, особливо до автономії України.

На закид, що „Освобожденіе“ за весь час свого істнування не містило статей про українське питання, „Украинецъ“ одповідає, що коли таких статей в „Освобожденіи“ не було, то, видно, українці їх не присилали; значить вони сами тут винні. Сам же редактор „Освобожденія“ не обзнакомлений на стільки з українським питанням, щоб писати про нього самостійні статті. На таке „оправдання“ треба сказать, що, перше, коли редакція „Освобожденія“ вважала українське питання на стільки важним, що треба про нього писать, то повинна б сама пошукати автора, який знає це питання, а друге—як же ж міг Струве взяти на себе таку визначну роль, роль репрезентанта руського ліберального руху перед Європою, як міг узятись рішати про долю *цілої* російської держави, як міг так категорично одмовити Україні прав, які признає Польщі, коли він не підготовлений писать статті про питання, яке торкається безпосередно 30 мілійонів громадян російської держави?! В такім разі, замість по свойому „глибокому переконанню“ одмовляти Україні прав, треба перше всього познакомитись з українським питанням.

Автор статті, як українець, зазиває українську демократичну й радикальну партію, щоб вони вступили на автономних основах у „Союзъ Освобожденія“, бо „тільки така програма, основана на переконанню про культурну й політичну єдність з Великоросією, достойна нас“, це б то українців. Одже з фразами про „культурну й політичну єдність

---

[1]) Див. ч. 13 з 1905 р., статті: 1) Der ultranationalistische Standpunkt der russischen Oppositionsparteien. Von J. L. N. (Kijew) і 2) Die Ukraine und die russicehe Gesellschaft. Von W. Kuschnir (Wien).

України з Великоросією треба б бути обережнійшим і, перше ніж їх сказать, пояснити їх зміст, бо сказані так загально, без пояснень, вони занадто нагадують тих, що також жадають од українського народу всякої „єдности“ з Великоросією, спиняючи в імя тої „єдности“ всіми способами український національний розвиток.

В кінці звернемо увагу на ту подвійну міру, яку має „Освобожденіе“ для Польщі і для України. В польській справі заявило воно устами Струве, що „рішення польського питання можливе тільки під умовою прінціпяльного признання конституції 1815 р.“. Коли ж „Ruthenische Revue“ зробила руським опозиційним партіям закид, що вони ніколи не протестували проти зламання російським правительством Переяславського договору з 1654 р., яким Україна злучилась з московським царством на автономно - федеративних основах, те саме „Освобожденіе“ устами „Украинца“ одповіло, що „на цей договор можуть покликатись тільки невеликі гуртки українців крайніх шовіністів“. І конституція Польського Царства 1815 р. і Переяславський договор 1654 р.—це історичні факти. Чому ж один з них треба прінціпіяльно признати, а на другий можуть покликатись тільки крайні шовіністи?

І так сучасний руський ліберальний рух, на скільки він проявлявся в „Освобожденіи“ в проєктах і програмах тих груп, що вважали „Освобожденіе“ своїм органом, для рішення українского питання вважав достаточним „право на культурне самоозначення народностей“ [1]), якого зміст зводиться до „уживання в початкових школах і в усіх місцевих інституціях народньої мови“ [2]). Національно-політичну рівноправність усіх народно-

---

[1]) „Программа Союза Освобожденія“, „Освобожденіе“, ч. 69—70.

[2]) Там-же.

стей російської держави, з чого випливала б національно-політична рівноправність і для українського народу, а тим більше автономію України признано справами не на часі. Централісти по своїм прінціпам, руські ліберали роблять уступки в напрямі автономії тільки там, де мусять, приміром для Фінляндії, або для Польщі, в якій, крім того, бачать державний центр, рівнорядний з російським.

Наслідниця „Союза Оевобожденія", руська конституційно-демократична партія, признає, загалом беручи, такі самі прінціпи, які ми бачили в статтях Струве, це б то централізм, з-під якого мала б бути винята тільки Фінляндія й Польща. Бо є теріторії до автономії „дозрілі", як Польща, і „недозрілі", як Україна, це б то такі, що мають силу, з якою треба числитись, і такі, що такої сили не мають...

IV.

Польські соціялістичні кружки істнували за границею, в таких західно-европейських пристановищах революційної еміграції, як Ангія, Бельгія, Франція, Швейцарія, вже в другій половині 60-их і в першій половині 70-их років 19 в. Так само в Галичині і в російській Польщі бачимо завязки соціялістичного руху з самого початку 70-их років. Але соціялістичний рух у російській Польщі в ширших розмірах починається тільки при кінці 70-их років. В 1878 р. почалися в Варшаві перші арешти за соціялізм, наслідком чого часть польських соціялістів виїхала за границю. Деякі з них зупинялися в Галичині, де вже в 1879 р. одбувся проти них звісний краківський процес; инші поїхали до Женеви і там 1 жовтня 1879 р. видано 1 число газети „Równość", у якій зараз на вступі надрукована програма („Program socyalistów polskich"), зближена більше до Бакунінського анархізму, ніж до Марксівського соціялдемократизму.

В тій програмі національно-політичне питання зовсім поминене. Знаходимо в ній тільки такі загальні прінціпи, як: „4. Повна суспільна рівність громадян без ріжниці пола, раси й народности" і 6. ...домагаємося федеративних звязків із соціялістами всіх країв" [1]). Статя „Nasz program" у 5

---

[1]) Mazowiecki, Historya polskiego ruchu socyalistycznego, стор. 25.

числї газети „Równość“ показує це ще яснійше, що тодішнім польським соціялістам присвічував ідеал свобідної злуки одиниць у групи, груп у вищі форми супільної організації і т. д. з низу в гору, при чім „усяка будуча суспільна федерація не може вбивать як самостійности одиниць, так і суспільних груп, при так само свобідній злуці в справах загальних потреб“ [1]). „Причини, які можуть лучити громади в більші цілости, лежатимуть в економічних, географічних і инших умовах публичного життя. Крім цих є ще причини чисто моральні, етичні, національні, етнографічні, які заставляють людей лучитись в певні моральні цілости“ [2]). Вірячи в близьку побіду соціяльної революції, по якій настане представлений вище в загальних рисах устрій, польські соціялісти, що видавали „Równość“, одкидали рішучо постулят відбування польської держави. Для характеристики їх поглядів на ту справу нехай послужить кінцевий уступ промови Варинського [3]), виголошеної на міжнародніх зборах у 50-літні роковини повстання 1831 р.: „Нині... байдужі для нас ті чи инші гряниці польської держави, задачі наших патріотів. Наша вітчина цілий світ... Не творимо ані ворожих собі держав, ані ворожих собі народностей. Ми земляки, члени одної великої народности, нещасливійшої як Польща, народу пролетаріїв. Прапор того народу—наш прапор, його інтереси—наші інтереси, його побіда буде нашою побідою. А коли прийде хвиля нашого повстання, то вже не оклики „Нехай живе Польща!“ вітатимуть нас, тільки один спільний оклик для цілого світа пролетаріїв: „Нехай живе соціяльна революція!“ [3]).

---

[1]) Там-же, стор. 29.

[2]) Там-же.

[3]) Людвік Варинський, один із перших організаторів соціялістичного руху в російській Польщі, один із обжалуваних у звіснім краківськім соціялістичнім процесі 1879 р., опісля засуджений у варшавськім процесі „Пролетаріяту“ 1885 р. на 16 літ тюрми, в якій і вмер (у Шлісельбурзі) 12 лютого 1889 р.

Вважаючи таке становище в національній справі прінціпіяльно вірним, мусимо одначе польській соціялістичній групі „Równość“ зробити закид, що вона тих основних прінціпів не старалась приложити до конкретних відносин, не зазначила, яку теріторію діяльности вибірають собі польські соціялісти і яке їх становище до безпосередних сусідів польського народу—тих недержавних народів, що колись стогнали під ярмом польської держави. Можна, правда, допустить, що всі ті питання рішаються вже основними прінціпами, і там, де границі народности і держави сходяться, було б навіть зайвим підносити цю справу; але там, де держава складається з кількох націй, при чім одна панує, а инші поневолені, це питання треба доконче роз'яснити.

І хоч вітчина пролєтарія цілий світ, то польському пролєтарієві не повинно бути байдуже, які границі для будучої польської держави зазначують ті, що хотять відбудувати її, бо завдяки тій байдужности він міг би стати мимовільним спільником реставраторів історичної Польщі в закріпощенню недержавних націй.

Що група „Równość“ не уявляла собі ясно того, які повинні бути відносини польського пролєтаріяту до недержавних народів історичної Польщі, на це маємо свідоцтво Драгоманова, який подає [1]), що в її французськім бюлєтені Галичина представлена як часть Польщі.

В 1881 р. „Równość“, через хвилеві непорозуміння серед групи, перестала виходить і замість неї почали видавать „Przedświt“, довкола якого, усунувши непорозуміння, зібралася знов ціла група. Погляди тої групи на найближчі завдання соціялістичних партій у Росії і на національне питання можна взнати з її відозви до руських соціялістів з 3 падалиста 1881 р. З цеї відозви бачимо, що поль-

---

[1]) Историческая Польша, стор. 206.

ські соціялісти не вірять уже в близкість соціяльної революції і заявлюють, що „для здійснення тих задач (це б то задач соціялістичних партій) потрібна політична свобода, недостача якої в Росії робить нечувані перешкоди масовій організації робітницького класу“, та що „супроти боротьби за політичну свободу в границях російської держави висування польського національно-політичного питання може тільки шкодить тій боротьбі і тим самим бути шкодливим для інтересів робітницького класу“. В справі організації соціялістичних партій відозва заявляє, що: „*a*) на характер соціяльно-революційної організації впливають виключно загально-економічні інтереси і політичні умови; *b*) організація соціялистичних партій може бути переведена з одного боку —на основі економічних, з другого—на основі фактично істнуючнх державно-політичних умов, при чім етнографічні границі народностей не можуть служити основою для організації, наслідком чого: *c*) польська соціялістична партія, як одностайна цілість, не може істнувати, а можуть бути тільки польські соціялістичні групи в Австрії, Німеччині, Росії, які спільно з соціялістичними організаціями инших народностей в даній державі творять організаційну спілку, що одначе не перешкоджує їм лучитися як із собою, так і з иншими соціялістичними організаціями“. Вкінці відозва доходить до таких виводів: „I. Треба конче зорганізувати одну загальну соціялістичну партію, в склад якої увійшли б соціялістичні організації ріжних народностей в границях російської держави. II. Треба конче, щоб організації, які борються тепер нарізно на економічнім полі, з'єднались, щоб вести боротьбу спільними силами. III. Треба конче виробить спільну політичну програму для всіх соціялістів, що працюють в границях російської держави, програму, яка зовсім одповідала б висловленим нами домаганням“ [1]).

---

[1]) Historya, стор. 41—42.

Отсій відозві треба закинуть, що в ній не сказано, що польські соціялисти в справі організації соціялістичних партій стали на державну точку погляду, заявляючи, що та організація може бути переведена на грунті фактично істнуючих державно-політичних умов, а не на основі етнографічних гряниць народностей. Тільки коли так, то що треба розуміти під польськими соціялістичними групами? Чи це організації на основі етнографічних гряниць польського народу в Австрії, Німеччині, Росії, чи може на грунті державно-політичних гряниць бувшої польської держави? Бо коли це організації на основі етнографічних гряниць польського народу, то це противилося б висказаному вище поглядові про виключність державно-політичних умов організації, а коли це організації на грунті державно-політичних умов бувшої польської держави, то це противиться державно-політичним умовам теперішньої російської, німецької, австрійської держави. Так чи инакше—все таки признається рація істнування польським соціялістичним організаціям, хоч до цього нема тих основ (економічні або фактично істнуючі державно-політичні умови), які автори відозви вважають необхідними для творення організації. Та й загалом становище польських соціялістів у цій справі дуже неясне: одкинувши етнографічну гряницю, як основу організації, вони все таки говорять про соціялістичні організації ріжних народностей в Австрії, Німеччині, Росії, з якими мають єднатися польські соціялістичні групи. Зрештою коли б не те одкидання етнографічної гряниці, як основи організації, то такий тип партійної організації, який подає відозва (під *c*), раціональний, очевидно під умовою, що національні групи одної держави будуть злучені з собою на федеративних основах.

Державне становище польських соціялістів виходить також з того, що вони, домагаючись зорганізування загально-російської соціялістичної партії і вироблення для неї спільної програми, звернуть

лись з тою пропозицією тільки до руських соціялістів. Виходить, що або в російській державі нема инших націй крім польської і руської, або польські і руські соціялісти компетентні виробить план організації і програми для всіх націй російської держави. Так, чи инакше — польські соціялісти говорять тільки про державні нації, польську і руську, хоч ті дві нації ніде з собою не стикаютьтя, а переділені кількома недержавними націями, з якими перше всього повинні б ясно полагодить свої відносини і польські і руські соціялісти.

Тепер перейдемо до другої польської соціялістичної організації „Lud polski“ (1880—1882). В програмі цеї організації стрічаємо постулят незалежности Польщі, чим ріжниться вона од попередньої організації („Równość“—„Przedświt“). Але цей постулят висловлений дуже неясно: перше не знаємо, чи це відбудування Польщі має наступити ще в теперішнім, капіталістичнім устрою, чи аж після соціяльної революції, а в-друге, що важніще, в яких гряницях, історичних, чи етнографічних, має бути Польща відбудована. Програма „Ludu polskiego“ говорить про „національну незалежність в гряницях добровільного тяготіння“ („dobrowolnego ciążenia“, що по французські і по великоруські автори програми переклали дуже свобідно і неясно: „dans les frontiéres de libre fédération“, „въ границахъ добровольнаго союза“) [1]). Одначе ця фраза зовсім неясна. Коли б автори програми мали на думці Польщу в етнографічних границях, то були б це сказали, не обвиваючи в такі неясні фрази, як dobrowolne ciążenie, а коли та фраза має якесь значіння, то хіба те, що автори програми хотять, щоб в ті гряниці відбудованої Польщі ввійшли також на підставі „dobrowolnego ciążenia“ й непольські народности, що ще яснійше видно із французького і великоруського перекладу слова „ciąże-

[1]) Историческая Польша, стор. 205.

nie“ на „fédération“, „союзъ“. Що так а не инакше треба толкувати національну програму „Lud-y polsk-ого“, на це маємо ще один доказ, а саме: Душею цеї організації був звісний польський соціяліст Болеслав Лімановський, у якого писаннях скрізь бачимо менше або більше ясно висловлене бажання відбудовання історичної Польщі, очевидно, „на підставі добровільної фередації“ народів, які колись входили в склад польської держави.

І так коли львівський журнал „Przegląd społeczny“ (1886—1887) у серії статей п. н. „Szkice programowe“ (том I, 1886) поставив постулят відбудування польської держави в етнографічних границях, Лімановський уважав за одповідне запротестувати проти такого ставленя справи відбудовання Польщі. „На мою думку,—пише він [1]),—самої етнографії мало, щоб вияснить питання народности... Етнографія дає матеріял пізнати народність, але яким способом із того матеріялу вироблюється і формується моральна істота народу, про це учить історія“. І навівши для прикладу французький патріотизм Ельзаса „не вважаючи на швабську мову“ її людности, і Швейцарію, в склад якої входять чотирі народности, заявляє: „Національне питання, яке тепер найгострійше проявляється в східній Європі, це властиво питання рівноправности народностей. Там, де політична свобода укріпила ту рівноправність, національні відносини стратили свою гострість і одбувають дальші свої еволюції спокійно“. Тут знов Лімановський не висловлює ясно своєї думки, але його виступ проти етнографічного прінціпу, висовування прінціпу історичного, приклад Швейцарії, вкінці зведення національного питання до питання рівноправности народностей, про яку можна говорить тільки тоді, коли ті народности входять у склад одної держави, — все це, приложене до

---

[1]) Dyskusye, Przegląd Społeczny, tom II, 1887, стор. 51—52.

польських відносин, може мати тільки таке значіння, що національно-політичним постулятом Лімановського є не Польща етнографічна, а тільки історична, очевидно з рівноправністю для всіх народів, що увійдуть в її склад. Тільки чому ж така держава, зложена з кількох рівноправних народів, усе таки має називатись Польща? Загалом таке неясне становище і „Ludu polskiego", і Лімановського, і—як побачимо далі—також инших польських соціялістичних організацій доказує тільки, що вони ще не визволились з під впливу державних традицій історичної Польщі, хоч з другого боку не мають також уже одваги признать себе явними прихильниками історичної Польщі, і обвивають свої історично-польські тенденції в фрази про добровільну федерацію, про рівноправність народів і т. д.

В початках 80-их років повстала ще третя програма польських соціялістів, а саме „Program socyalistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi" з січня 1881 р. Уложена у Львові групою польських, українських і жидівських соціялістів і вислана до друку до „польської друкарні" в Женеві (Imprimerie polonaise, Chemin Neuf, 13), вийшла вона з друку зі зміненою назвою „Program socyalistów polskich wschodniej Galicyi" [1]), дарма, що така назва не одповідала змістові, а коли автори програми запротестували проти такої самовільної зміни, на надруковану програму наліплено другу назву: „Program socyalistów galicyjskich". Автором цих обох змін, який так завзято старався знищить „rusińskich" соціялістів, був—по свідоцтву одного з авторів програми, д-ра Івана Франка [2])—Лімановський.

А тепер перейдім до національної справи в тій програмі.

---

[1]) В наших руках примірник власне з таким титулом і з нього братимемо дальші цітати.

[2]) Див. його увагу в Літ.-Наук. Вістнику 1904, кн. XII, стор. 179 (науковий відділ).

„Національна справа що до самої основи соціялізму, це річ другорядної ваги, але з огляду на практичну діяльность при сучаснім стані національного питання (особливо у нас) вимагає глибшого розсліду. Домагаючись свободи і знесення всякого гніту, соціялісти не можуть бути байдужі супроти національного гніту і там, де національне питання не полагожене ще так, як пр. у Франції, Німеччині і т. д., мусять вони активно дбати, щоб піддержати окремішности ріжних дрібних народностей,— чи за для свого автономічного і федеративного становища взагалі, чи з тої причини, що тільки коли вони приміняться до місцевих національних елементів, зможуть впливати на той елемент у своїм дусі і вести його з собою до злуки і збратання народів, чого ніяким гнітом не можна осягнути“ [1]).

„В нашім краї, де на одній теріторії живуть поруч люди, а навіть громади ріжних народностей, не вільно соціялістам одної народности вважати себе представителями цілої теріторії, тільки треба спершу домагатись федеративної спілки, в яку входили б групи соціялістів усіх народностей, злучаючись до спільної діяльности, але кожна в своїм крузі заховуючи повну автономію і свободу акції. Таку власне федерацію творять соціялісти Східної Галичини. Організуючи пролєтаріят польський, український і жидівський, що залюднює цей край, лагодимось витворить сильну робітницьку партію, яка на теріторії, занятій тим пролєтаріятом, працювала б в дусі загальних соціялістичних прінціпів, пильно приглядаючись до місцевих умов. Кожна національна група, що входить у склад тої федерації, матиме повну автономію у своїх внутрішніх справах і свободу злучатись з спорідненими групами, які істнують де-инде. І так поляки-соціялісти, що входять у склад нашої федерації, працюватимуть спільно з українцями в Галичині,

---

[1]) Program, стор. 6—7.

а рівночасно можуть прилучитись, як незалежна польська група, до діяльности пр. групи варшавської, краківської, женевської і т. д. Українці знов, крім солідарної з поляками акції в Галичині, можуть самостійно прилучитись до українських груп, до групи „Громади“ і т. д. А в самім краї, там, де народ чисто польський, працю обіймуть поляки, де чисто український, українці, а в мішаних громадах пропаганда одбувається спільними силами.

„Жиди в нас до цеї хвилі, не втративши своїх окремних рисів, становлять у своїй більшости окрему народність, з якою нам також треба числитись. Тому ширячи наші прінціпи, будемо звертатись до жидівського пролєтаріяту, де треба, навіть його жаргоном, хоч той жаргон не має в собі може умов правильного язикового розвитку“ [1]).

„Польсько-українська [2]) робітницька партія не може мати нічого спільного з партією, яка намагається відбудувати Польщу з Ягайлонської епохи „од моря до моря“. Ми не хочемо панування одної нації над другою. Ми прихильники як найширшої федерації і маємо те переконання, що кожний народ тільки на підставі окремого істнування і повної свободи може успішно розвиватись. В рівній мірі з тим розвитком зникатиме національна ненависть, зростатиме солідарність свобідних народів і загально-людське почуття. Людськість у своїм розвитку виявляє постійне стремління до витворювання окремішних індівідуальностей і до скріплювання рисів, спільних усім тим індівідуальностям“ [3]).

---

[1]) Там-же, стор. 7—8.

[2]) Чому не польсько-українсько-жидівська? Загалом автори цеї програми не прикладають її консенквентно також до жидів, хоч заявляють, що хотять організувати польський, український і жидівський пролєтаріят. Так. пр. не згадують вони, розвиваючи план своєї організації, про жидівську національну групу.

[3]) Program, стор. 11—12.

Як бачимо, програма польських, українських і жидівських соціялістів Східної Галичини покинула рішучо державну точку погляду і стала на точку народчю. Тільки соціялістична діяльність у Галичині не пішла по тій програмі...

В 1881 р. соціялінтичні організації в російській Польщі були розбиті наслідком численних арештів. На їх руїнах повстала, завдяки невсипущій праці Варинського, який для тої цілі вернувсь нелєгально до краю, і товаришів, партія „Пролєтаріят“, яка 1 вересня 1882 р. видала в окремій відозві свою програму (Odezwa „Komitetu Robotniczego“ partyi socialno-rewolucyjnej „Proletaryat“), що в противенстві до програми групи Równość“ з 1879 р. мала майже на скрізь соціяльно-демократичний характер.

У тій програмі, зложеній із 7 розділів, із яких три перші, це теоретичне мотивування програми, а в останніх вичислені програмові домагання; в IV розділі читаємо:

„I. З економічного огляду, згідно з прінціпами соціялізму, принятими на міжнародніх конгресах усіх країв, жадаємо: 1) щоб земля і знаряди праці перейшли з рук одиниць на спільну власність працюючих, на власніссь соціялістичної держави“— і т. д.

„II. На політичнім полі будемо добиватись як найбільших свобод і з усяким правительством, без огляду на його національність, доти будемо боротись, доки тих свобод зовсім не здобудемо. Осуджуємо рішучо недостачу свободи совісти, мови, зборів, товариств, слова і друку, бо все те ставить великі перешкоди розвиткові робітницької свідомости, то розбуджуючи релігійно-національні ненависти і фінатизми, то спиняючи пропаганду і масову організацію, яка єдино може покласти підвалини під будучу організацію соціялістичного устрою“.

Дальше між політичними жаданнями, вичисленими в 7 пунктах, бачимо: „1) Повна самоуправа

політичних груп". „6) Повна рівноправність конфесій і народностей" [1]).

Як бачимо, ця програма признає в будучности соціялісвичну державу, що обовязує її також сказать, на яких теріторіяльних основах творитимуться ті соціялістичні держави: чи це будуть теперішні держави, тільки перебудовані на соціялістичний лад, чи гряниці тих будучих соціялістичних держав будуть инші, а в такім разі-які? На ті питання програма не дає ніякої одповіді.

Політичні жадання програми „Пролєтаріяту" треба вважати мінімальною програмою, яка повинна здійснитись ще в теперішнім, капіталістичнім устрою; видно це з того, що в програмі гвориться, що недостача політичних свобод унеможливлює пропаганду й організацію, яка єдино може покласти підвалини під будучу організацію соціялістичного устрою. Між тими політичними жаданнями стрічаємо свободу мови, повну рівноправність народностей і повну самоуправу політичних груп, очевидно, все те в гряницях російської держави. Неясно тільки, як має бути зреалізована та повна рівноправність народностей, чи при помочі національно-політичної автономії, чи яким иншим способом; неясно також, що розуміє програма під політичними групами. Так і не знати, яке становище програми до недержавних народів Росії: чи вони мають бути тими самоправними політичними групами, чи ті політичні групи мають творитися на якій иншій, не національній підставі. Не знати також, чи держава має бути федерацією тих самоправних політичних груп, чи державна організація буде оперта на яких инших основах.

Яснійше виступає державне становище „Пролєтаріяту" в його умові з „Народною Волею" в 1884 р. Для характеристики тої умови маємо такі

---

[1]) Historya, стор. 57—58.

документи [1]): 1) нарис тайної умови, вироблений польськими соціялістами; 2) нарис тайної умови, вироблений „Народовольцями“; 3) офіціяльна заява центрального комітета „Пролєтаріяту“ з 1 лютого 1884 р., надрукована в органі „Пролєтаріяту“ „Walka klas“ і в „Вѣстникѣ Народной Воли“; 4) офіціяльна заява „Исполнительнаго комитета“ „Народної Волі“ з 1 марта 1884 р., надрукована в „Вѣстникѣ Народной Воли“.

Тайної умови таки не заключено, перешкодили сьому арештування в обох організаціях, так що треба було думати про те, як ратувати свої організації, і нариси так і лишилися нарисами. Характеристична річ, що польський проєкт говорив про чотирі революційні центри в російській державі: 1) Петербург; 2) Москва; 3) Україна і загалом південь Росії; 4) Польське Королівство і Литва. Але цей проєкт не припав до вподоби більшости польських соціялістів. „Ми знаємо тільки одну російську партію, „Народну Волю“,—говорили вони—а що до федералістичних змагань, то вони виходять із сфери нашої компетенції і ми не можемо входити в договори з трьома організаціями. З Україною ми можемо увійти в спілку окремо, коли вона явно висловиться в користь сепаратизму од Росії, в противнім разі не бачимо причини вважати її самостійним центром“ [2]). Проєкт „Народовольців“, який знає в цілій Росії тільки „Народну Волю“, і „Пролєтаріят“, подобався полякам більше, але й на його не могли вони згодитися.

Із офіціяльних заяв комітетів обох партій видно, що вони поділили цілу російську державу між собою. В заяві „Пролєтаріяту“ читаємо між иншим: „Свою діяльність партія веде всюди, де

---

[1]) Historya, стор. 96—103—Л. Плохоцкій, Взаимныя отношенія польскихъ и русскихъ соціалистовъ, Лондонъ 1902. (Відбитка з V книжки соціяльно-демократичного журнала „Жизнь“, видаваного в 1902 р. в Лондоні і в Женеві).

[2]) Взаимныя отношенія, стор. 7 —8.

більшість людности говорить по польскі і де можуть бути приложені її програма і тактика...“ [1]) До заяви „Народної Волі“ вернемось далі, говорячи про руські соціялістичні партії.

В тій умові обидві партії стали, як видно, на державній точці погляду, признаючи в російській державі тільки два революційні центри: польський і руський, одповідно до державного становища польської нації в колишній польській і руської нації в сучасній російській державі, і тим самим кажучи недержавним народам підчинятися одному, або другому центрові. „Пролєтаріят“, мимо признання російської державности, все таки зберігає свою незалежність, з другого боку „Народная Воля“, признаючи російську державність, все таки поступається нею на користь польської державности, але ні одна партія, ні друга не поступається нічим на користь недержавних народів, тільки ділить їх теріторію між собою.

З початком 1883 р. з „Пролєтаріяту“ виступила група, яка не годилася з терористичною акцією цеї партії; та група видала 13 цвітня 1883 р. Program partyi robotniczej „Solidarność“. В тій програмі національно-політичне питання зовсім неясне; в 2-й точці говориться тільки, що „політична самоуправа буде оперта на безпосереднім, загальнім голосуванню, повній свободі слова, друку, зборів і товариств, рівноправности всіх громадян без ріжниці пола, стану, народности і конфесії“ [2]). Яку теріторію діяльности вибірає собі партія „Solidarność“, які її відносини до безпосередніх сусідів польского народа, чи формою будучої суспільної організації буде соціялістична держава і в яких границях, чи може який инший організаційний тіп,—на все те програма не дає одповіді. Тим самим не дає вона одповіді на польско-українське питання.

---

[1]) Historya, стор. 97.
[2]) Historya, стор. 69.

Арештування і процес 29 членів „Пролєтаріяту“ в 1885 р. розбили цю організацію; на її руїнах повстала протягом другої половини 80-их років друга, звісна під назвою „другого Пролєтаріяту“, який найближчою політичною метою уважав здобуття конституції в Росії з автономією для Польщі.

В 1889 році настає розлам польського соціялізму. Побіч „Пролєтаріяту“ повстає „Związek robotników polskich“, який одкидає терор і усуває з програми політичну боротьбу, вважаючи своєю метою вести масову агітацію на грунті економічних інтересів робітницького класу.

З другого боку в січні 1889 р. вийшло в Парижі 1 число газети „Pobudka“, яке принесло „Program polskiej narodowo socyalistycznej partyi“ [1]). В цій програмі стрічаємо постулят незалежности Польщі (VII); питання незалежности Польщі і питання соціяльне програма вважає нероздільними, неможливими до рішення незалежно одно од другого (XIII); „гряниці будучої Річи посполитої означить сама революція“ (XVII). Отся програма пригадує програму „Ludu polskiego“: там незалежність Польщі в гряницях „добровільного тяготіння“, тут ті гряниці „означить сама революція“. Значить, нема вже одваги признатися до державних традицій історичної Польщі, але й нема ще одваги сказати, що Польща кінчається там, де кінчається земля, залюднена польським народом. Отже неясна фраза: „Нехай рішає будуча революція!“—фраза, яка лиш тоді має значіння, коли є надія, що будуча революція додасть дещо до теріторії етнографічної Польщі, бо одняти од неї жадні польські революціонери, тим більше національні соціялісти, нічого не дозволять,—коли, значить, є надія побільшити польську державу теріторією не-польських народів. І так за неясною й шумною фразою: „Нехай про гряниці польської Річи посполитої

---

[1]) Historya, стор 207—208.

рішає будуча революція!“ може критися тільки державна тенденція історичної Польщі.

Зрештою становище групи „Pobudka“ не буде дивне, коли додамо, що визначну участь у її діяльности брав Лімановський.

Загалом у початку 90-их років погляди на національне питання в польських соціялістичних кругах починають змінятися.

В осени 1892 р. одбувся в Парижі з'їзд польських соціялістів, у якім взяли участь представителі редакції „Przedświtu“, ріжні емігранти і представителі ріжних напрямів у російській Польщі. На тім з'їзді заложено „Zagraniczny Związek Socyalistów Polskich“ і по довгій дискусії ухвалено приняти в програму домагання незалежности Польщі.

Після парижського з'їзду польські емігранти соціялісти порішили заложити в російській Польщі, де всі дотеперішні організації були розбиті, нову соціялістичну організацію, яка злучила би в собі всі соціялістичні сили і яка працювала би в дусі тої нової програми з незалежністю Польщі, ухваленої на парижськім з'їзді. Тою новою соціялістичною організацією стала „Polska Partya Socyalistyczna“ (P. P. S.).

Ще заки появився нарис програми P. P. S., під фірмою тої партії видано в Варшаві з приводу 1 мая 1893 р. відозву, яка служить ясним доказом, що тодішні польські соціялісти зовсім не уявляли собі, що це таке Польща і які повинні бути їх відносини до народів, поневолених колишньою польською державою. В тій відозві читаємо між иншим: „Ми робітники і робітниці цілої Польщі, без огляду на народність і конфесію“ [1]) і т. д. Ця фраза не може значити нічого иншого, як тільки, що „ціла Польща“ це історична Польща, бо лише в історичній Польщі були ріжні народности. Коли хто захотів би ту фразу інтерпрету-

---

[1]) Historya, стор. 239.

вати так, що вона відноситься до етнографічної Польщі, в якій значну часть людности творять жиди, то ця інтерпретація була б зовсім хибна; бо жидів Поляки взагалі не признають окремою нацією, а тим більше не признавали їх окремою нацією тодішні польські соціялісти. На отсій відозві ми тому задержалися довше, бо це був перший публичний виступ P. P. S. у російській Польщі і перша неясність на користь історично-польських традицій.

Теперь перейдемо до офіціяльної програми P. P. S., яку виробив з доручення парижського з'їзду „Zagraniczny Związek Socyalistow Polskich" і яка появилася в 5 числі „Przedświtu" з 1893 р. п. н. „Szkic programu Polskiej Partyi Socyalistycznej" [1]).

У загальній части програма, згадуючи про упадок польської держави, заявляє, що „аж на руїнах шляхетської Польщі повстане нова, з певною будучністю, з непобідимою силою—Польща соціялістична", одначе питання, чи та нова, соціялістична Польща має повстати на руїнах цілої шляхетської, це б то історичної Польщі, чи тільки на її частині—на польській етнографічній теріторії, поминено тут зовсім. Одповідь на те питання дає спеціяльна часть програми, в якій читаємо:

„Польска Соціялістична Партія, як політична організація польського робітницького класу, що бореться за своє визволення з ярма капіталізму, намагається передовсім повалити теперішню політичну неволю і здобути власть для пролетаріяту. В тім змаганню ціль її: 1) незалежна демократична республика, оперта на таких основах: під політичним оглядом:... 2) Повна рівноправність народностей, що входять у склад республики на основ добровільної федерації... 3) Рівність усіх грома-

---

[1]) Historya, стор. 243—254.

дян краю без ріжниці пола, раси, народности і конфесії“ [1]).

Тут найперше насувається питання, що це за незалежна демократична республика з рівноправністю народностей, що ввійдуть у склад її на основі добровільної федерації, скріпленої ще раз запевненням рівности всіх громадян краю без ріжниці народности? Яку теріторію і які народности обніматиме та республика? Чи це може ідеал федерації республик цілої Європи, на взірець Злучених Держав Північної Америки, ідеал, до якого здійснення хоче дати почин P. P. S., даючи нарис устрою такої федерації?

Одповідь на це питання дає уступ програми п. н. „Kwestya Litwy i Rusi“, де читаємо: „Польська соціялістична партія, згідно з 2 точкою своїх політичних цілей, уважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давніше з польскою республикою. У своїх відносинах до істнуючих литовських та українських організацій партія буде руководитися змаганням витворити з'єдинену політичну силу в цілі поборення гніту,

---

[1]) Текст програми цитуємо з офіціяльної партійної публікації п. н. Polska Partya Socyalistyczna w ostatnich pięciu latach. London. Z drukarni partyjnej. 1900, стор. 5 і дальші. Обмежуючи цитовання програми тими точками, які потрібні до нашої теми, завважимо, що в тій „незалежній демократичній республиці“, яка є метою P. P. S., має бути по програмі P. P. S. капіталістичний устрій, очевидно на широких демократичних основах і з широким робітницьким охоронним законодавством; до соціялізації того капіталістичного устрою мало б вести „постепенне усуспільнення землі, знарядів продукції і способів комунікації“ (2 точка економічної части програми). Значить, соціялістична партія кладе собі за ціль незалежну демократичну республику з капіталістичним устроєм, думаючи тільки постепенно заводити в тій республиці соціялістичний устрій. Підносимо це тому, бо в соціялістичних кругах P. P. S. вважається революційною соціялістичною партією, коли на правду її революційність наскрізь буржуазійна (ціль: демократична республика, яка була також ідеалом усіх буржуазійних революцій, почавши від великої французької революції), а її соціялізм, це постепенні соціяльні реформи,

який наліг на край". До цеї постанови автори згаданої офіціяльної публікації додають таке пояснення: „Отся ухвала з'їзду 1892 р. була висловом сильно відчутої потреби розширення огнища нашої боротьби. Руководили нами ті самі мотиви, які перед літами пхали польських революціонерів на Литву й Україну. Дві цьому причини: перша та, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу захопить теріторію; друга, що Литовці та Українці наші природні союзники під прапором: „Za wolność naszą i waszą". Не зазначуємо поля нашої діяльности по підручникам географії або історії, бо місце для нас усюди, де сягає вплив польського слова. Несучи соціялістичну пропаганду нашим братам на Литві й Україні, свобідні ми од закиду заборчости, бо цікавлять нас не інтереси польськости, тільки інтереси революції, яка має висвободити народи з кайданів теперішньої неволі й запевнити їм самостійне істнування. Так само не зазначуємо через те гряниць будучої польської республики, бо про їх порішить аж побідна революція,—воля народів, які боролися разо [1]). Значить, метою P, P. S. є польська республика, що не було висловлено тільки в неясній стилізації програми, бо зрештою свідчить про це весь „Szkic programu" і ціла діяльність P. P. S. і та логічна консеквенція, що партія польського пролетаріяту буде очевидно будувати польську республику.

Тепер приходимо до найважнішого питання: Як P. P. S. уявляє собі гряниці тої будучої польської республики?

І знов замісць ясної одповіді, конче потрібної з огляду на колишнє державне становище Польщі, стрічаємо неясну фразу, під якою коли не укриваються свідомі заборчі тенденції, то в кожному разі доказує вона, що P. P. S. в найліпшім разі несвідомо підлягає впливам історичної Польщі. Як

---

[1]) Polska Partya Socyalistyczna w ostatnich pięcu latach, стор. 41—42.

„Lud polski“ змагав до одбудовання Польщі „в гряницях добровільного тяготіння“, а „Pobudka“ заявляла, що „гряниці будучої Річи посполитої означить сама революція“, так і P. P. S., ідейна наступниця тих національно-соціялістичних організацій, заявляє, що про гряниці будучої польської республики „порішить побідна революція,—воля народів, які боролися разом“. Вже розбираючи програму „Pobudki“, зазначили ми, що та фраза має тільки тоді якесь значіння, коли нею закриті історичні державно-польскі тенденції, значить, коли є надія, що революція зазначить гряниці польської республики ширше, ніж сягає польська етнографічна гряниця, бо чейже ніхто не може бути настільки наївний, щоб думати, що P. P. S, дозволить од польської республики одірвати бодай шматок етнографічної Польщі. І коли P. P. S. не поставила ясно сформулованого постуляту одбудовання Польщі в етнографічних гряницях, лишаючи рішення питання про гряниці „побідній“ революції, то цю неясну фразу треба вважати або замаскуванням постуляту етнографічної Польщі з огляду на сильно вкорінені серед польської суспільности історичні державно-польські тенденції, що свідчило б тільки про великий вплив тих тенденцій на P. P, S., або замаскуванням власне тих історичних державно-польських тенденцій з огляду на недержавні народи колишньої польської держави. Так чи инакше, а ідеал історичної Польщі не зостався без впливу на формулування програми P. P. S.

І як дивно формулувалася та програма! Найперше приймається до програми пункт про „повну рівноправність народностей, що входить у склад (польської) республіки на основі добровільної федерації“, значить, приймається a priori, що будуть народи, які захотять увійти в склад польської республики, а потім заявляється, що партія „згідно з 2 (се б то як-раз цитованою) точкою своїх політичних цілей уважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давніше з

польською республикою“, значить, шукається членів для тої „добровільної федерації“, щоб було на кім перевести ту „повну рівноправність народностей“, при чім шукається тих членів як-раз у границях історичної Польщі, яка вже трохи далі вважається просто органічною цілістю—„краєм“: „у своїх відносинах до істнуючих литовських та українських організацій партія буде руководитися змаганням витворити з'єдинену політичну силу в цілі поборення гніту, який наліг на край“.

Ті історичні державно-польські тенденції P. P. S. стають ще ясніші із цитованого вище офіціяльного пояснення становища партії в справі Литви й України, а саме, що коли партія займала таке становище, то „руководили нею ті самі мотиви, які перед літами пхали польських революціонерів на Литву й Україну“. Що до тих мотивів польських революціонерів, з тради ии яких так радо звязує свою діяльність P. P. S., то ми вже бачили, що польських революціонерів у цілій добі польських повстанчих рухів пхало на Литву та Україну зовсім не бажання вибороти самостійність тим країнам, але бажання добути самостійність Польщі в її історичних границях. І коли обставина, що P. P. S. приймає ті історичні державно-польські змагання польських повстань за свої, мала б що показувати, то хіба те, що тут за соціялістичною маскою скривається державно-польський націоналізм.

Правда, P. P. S. каже: борімся спільно за одірвання історичної Польщі од Росії, а потім кожний із нас заведе собі такий лад, який захоче,—але де гарантія, що та P. P. S., яка вже тепер хоче мати провід на всій теріторії історичної Польщі, дозволить опісля, по одірванню тої теріторії од Россії, на розділ її? А коли P. P. S. справді щиро думає про повну свободу для всіх народів колишньої Польщі, то чому дорога до тої свободи має вести конче аж через одірвання всеї історичної Польщі од Росії? І чому, не питаючись

ані українців, ані литовців, ані білорусів, ані латишів, рішається завчасу, що вони як-раз захотять увійти на основі добровільної федерації в склад польскої республики, а не захотять повної самостійности, або такої-ж федерації з Великоросією? І що за добровільна федерація, коли рішається вперед, що вона мусить істнувати? І так даром запевняє P. P. S. при кожній нагоді, коли виступає з якоюсь державно-польською тенденцією, що, мовляв, „наші принціпи виключають зовсім усякі заборчі тендеції", бо коли б так було справді, то вона говорила б про одбудовання етнографічної Польщі, лишаючи иншим народам історичної Польщі рішати самим про себе і признаючи їм таке саме право на повну самостійність, як і Польщі.

Зрештою ціла діяльність P. P. S. ствердила тільки те, що вона, як показує її програма, не визволилася й досі з-під впливу історичних державно польських традицій і в своїх комбінаціях щодо одбудування Польщі числить майже певне на Литву, а по части навіть на Україну.

В лютім 1894 р. P. P. S. роскидала у Варшаві й на Литві листок п. н. „Robotnik", де в програмовій статті п. н. „Carat i robotnicy" „під Польщею розуміється королівство, а не цілий російський захват із Литвою й Україною, доказом чого обчислення в тій статті людности Польщі на 10 міліонів, це б то менше-більше стільки, скільки тоді (1893 р.) могло мати королівство з деякими повітами сусідньої гродненської губернії" [1]).

Але вже в програмових статтях п. н. „Etapy", які помістив партійний орган „Przedświt" з 1894 р. в цілі доказання недостаточности констітуції в Росії для Польщі, і конечности одбудування Польщі, бачимо, що та одбудована Польща повинна властиво обіймати також Литву й Україну з метою охорони тамошніх польських елементів од дена-

---

[1]) Historya, стор. 315.

ціонолізації. Автор, лякаючи прихильників загально-російської конституції марою денаціоналізації поляків на Литві й на Україні, пише: „Пізніше прийде питання забраних провінцій. Польський елемент, численно репрезентований на Литві й Україні, вже тепер тішиться спеціяльною прихильністю російського правительства; що-ж то буде, коли в Росії настане сильна національно-ліберальна буржуазія, яка бачитиме в польськости ворога, що їй в тім „искони русском краѣ“ робить конкуренцію! Аж тоді можемо сподіватися правдивих оргій денаціоналізації і переслідувань“ [1]). Отже ратунок на це— одірвати од Росії всі землі історичної Польщі.

А в статті п. н. „W ważnej sprawie“, в концепції польського повстання стрічаємо такий погляд: „...Півміліонова польська революційна армія зовсім здібна не тільки примусити російське військо в Польщі сконцентруватися в кріпостях, і по части розбити його і блокувати якийсь час в кріпостях, але крім того перенести революцію нагло на Литву, і навіть на Україну. З огляду ж на саме географічне положення, дальше—на ліпші дороги в Польщі, марш нашої революційної армії на Литву й Україну може бути швидче виконаний, як мобілізація решти російського війська, зрештою класично повільна. І зовсім не буде неможливим тоді прибуток сил революції до більше мілійона війська, особливо при рекрутуванню, в значній мірі добровільнім, людности Литви й України“ [2]). Тут бачимо вже зовсім не народню революцію, в якій народ кожної околиці, а тим більше кожної країни повстає до боротьби за свої інтереси, тільки формальну війну польського війська з російським за одірвання земель історичної Польщі од Росії, війну, в якій польське військо має напасти на Литву й Україну і тут устроїти рекрутчину, щоб побільшити свої ряди, рекрутчину, котра, як до-

---

[1]) „Przedświt“ 1896, ч. 10.
[2]) Przedświt 1901, стор. 91.

пускає автор, буде в значній части добровільна. Значить, коли литовська й українська людність не схоче добровільно вступити до польського війська воювати за одірвання земель історичної Польщі од Росії, то її польске військо змусить до того, забіраючи силою в рекрути. Зачалося признанням „повної рівноправности народностей, що входять у склад (польської) республики на основі добровільної федерації“, а скінчилося примусовою рекрутчиною литовців та українців до польського війська!... Аж тепер видно, що справді ті самі мотиви тягнуть P. P. S. на Литву й Україну, які перед літами пхали туди польських революціонерів...

Зрештою признати треба, що що-до України P. P. S. ще досить обережна і все таки признає їй право на незалежність по одірванню земель історичної Польщі од Росії, жадаючи за те, щоб Україна спільно з Польщею боролася за те одірвання: „Хочемо боротися спільно з українцями аж до одділення од Росії, а опісля кожний у себе дома урядиться по своїй волі“,—читаємо в одній партійній публікації [1]).

За те що-до Литви заборча тенденція P. P. S. таки вже зовсім очевидна.

Як партійні публіцісти P. P. S. уміють надавати справі незалежности Польщі якесь більше, загальніше значіння, як незалежности инших поневолених народів, і таким чином обходити питання гряниць одбудованої Польщі, видно хоч-би з цього уступу статті Люсні:

„Польща, це край, який що-до розвитку демократично-цівілізаційних сил значно перевисшає всі инші складові елементи нинішньої російської держави. Вона мусить одірватися од Росії в інтересі свободи—і в інтересі того-ж максімум політично національних свобід лежить, щоб разом з

---

[2]) L. Płochocki, We wspólnem jarzmie (O narodowościach przez carat uciskanych), London 1901, стор. 24.

нею одірвалися як найбільші теріторії, які можуть увійти в західно-европейский склад держав. Патріотичні мужі стану порушують часто питання гряниць будучої Польщі, яке ніби має прінціпіяльну вагу. Що-до нас, то не беремося означити їх докладно і зовсім не вважаємо прінціпіяльною річю для нашої програми, чи Кримський півостров гарно заокруглив би, чи ні, мапу воскресшої Річи посполитої. Якась часть країв, що колись належали до Річи посполитої, тягне ще й нині до Польщі, як до цівілізаційного огнища, як до посередниці між ними й Європою; розвиток польської цівілізації ідентифікується що раз більше з розвитком польського соціялізму, отже роля огнища, тяготіння, провідниці переходить до польської соціялістичної партії. Доки вплив польської соціялістичної партії, це б то вплив Польщі, сягатиме в революційній хвилі, цього не беремося нарисувати на мапі, але по ту гряницю партія постарається одірвати теріторію од Росії. Можна угадати, що та сепарація обійме, крім Польщі, Литву, Латишію, Інфлянти, Курляндію, може часть Білорусі; про Малоросію, на якій, сподіваємось, працюватиме в союзі з польською малоруська, галицка й українська соціялістича партія, ми говорили вище [1]). Скрізь там революція матиме, очевидно, характер і органи місцеві, але в інтересі її поспіху лежить тісніше порозуміння між тими органами.

„А по побіді, беручи справу прінціпіяльно, і на скільки дальший хід подій залежатиме од польської соціялістичної партії, кожна із злучених у боротьбі народностей матиме повну свободу устроїтися самостійно, або увійти в унію із Польщею;

---

[1]) „Що-до Малоросії, то там треба сподіватися зросту сепаратистичних змагань як на основі вище згаданих загальних прикмет новочасного розвитку, який витворює народности, так і під освідомлюючим впливом української соціялістичної партії в Галичині“,—каже автор вище (стор. 138). Загалом на українське питання дивиться він так само, як автор брошури „We wspolnem jarzmie“.

фактично найправдоподібніше Литва й Латишія утворять з Польщею один державний організм, опертий на прінціпах автономії і запоруки зовсім свобідного розвитку народностям, а з Україною злучить Польщу свобідніший союз“ [1]).

Крім обходження питання гряниць одбудованої Польщі характеристична тут та асекурація pro futuro, коли б в одбудованій Польщі з тою повною рівноправністю народів не пішло так гладко, як обіцяє програма. Автор запевняє, шо P. P. S, постарається одірвати стільки теріторії од Росії, доки сягатиме її вплив, який він ідентифікує з впливом Польщі, значить, про одірвання теріторії од Росії рішатиме тільки P. P. S. Але коли мова йде про зреалізування обіцяної в програмі P. P. S. повної незалежности народности, то тут автор застерігається, що те зреалізування можливе лиш на стільки, на скільки хід подій залежатиме од P. P. S., значить, допускається також можливість инших впливів, ворожих прінціпові повної рівноправности народностей. І так автор зовсім певний, що P. P. S. зможе одірвати теріторію од Росії, але сумнівається, чи вона зможе перевести на тій одірваній теріторії свою програму: мовляв, ми вас одвоюємо од Росії, але коли не дістанете незалежности, то це не наша вина..

Як бачимо з цитованого уступу, P. P. S. що до Литви стоїть зовсім на становищі польського державного права, яке злагоджує тільки що до України. Ще сильніше зазначене те державно-польське становище до Литви в цитованій брошурі. „We wspòlnem jarzmie“, де читаємо: „Про зовсім самостійне політичне істнування Литви після одірвання од Росії трудно думати, хоч би з тої причини, що культурно найсильніша верства людности Литви—польська—все буде хилитися до сусід-

[1]) Niepodległość Polski w programie socyalistycz. рут. в збірці: Kazimierz Krauz, Wybòr pism politycznych. Krakow 1907. Стор. 139—140.—Михайло Люсня, це власне псевдонім пок. Кравза (помер літом 1905), найвизначнішого теоретика P. P. S.

ньої Польщі, тим більше, що злука з нею давала б охорону проти змаганння Росії до підбою й пімсти. Найвигідніша для Литви була би злука з Польщею з зебезпеченням кожній народности розвитку на взірець Швейцарії, так, щоб жадна з їх не могла ужити своєї переваги на некористь другої" (стор. 16—17).

Тут треба завважати, що слід би й публіцистам із P. P. S. не забувати, що те, що вони називають „Литвою", це б то теріторія, яка називалася офіціяльно Литвою в рр. 1569—1772, не є національно одноцільною теріторією, не тільки живуть на ній литовці, білоруси й латиші, а крім того скрізь розсіяні в характері пануючої колись державної нації ляки. Значить, уже сама „Литва", це теріторія, придатна до федерації народностей. А далі—на якій підставі P. P. S. допускає, що польська меншість усе буде найкультурнішою верствою на Литві? Адже се можливе лише при утисканню инших народностей Литви на користь тої польської меншости, бо ж при свобіднім розвитку більшість здібна виплекати й вищу культуру. Значить, Литва через те має злучитися з Польщею, бо цього вимагає тепер інтерес польської меншости. Справді цікавий у програмі соціялістичної партії прінціп, щоб меншість рішала про долю цілого краю... А що до тої охорони Литви проти змагань Росії до підбою й пімсти, то одірвання Литви од Росії при дальшім істнуванню самодержавія в Росії неможливе, бо коли-б у Росії запанував такий устрій, що одірвання Литви і загалом не-великоруських теріторій було б можливе, то тоді питання, чи Литва мала б інтерес одриватися од тодішної Росії, а по друге, чи тодішня Росія мала б який інтерес підбивити Литву наново і загалом мститися на ній. Так що всі ті розумування можуть мати тільки одну ціль: замаскувати історичні державно-польські тенденції супроти Литви.

Проявляючи історичні державно-польські тенденції в справі одбудування Польщі, P. P. S. му-

сіла їх очевидно проявляти також в справі організації пролєтаріяту на землях колишньої польської держави до одбудування Польщі. P. P. S. уважає себе центром соціялістичної організації на тих землях і вимагає, щоб соціялістичні організації всіх народностей колишньої польської держави признавали її програму і працювали під її руководством. На тій точці P. P. S. вела вічно боротьбу головно з литовськими соціялістичними організаціями і з жидівським соціяльно-демократичним „Бундом“,

Що-до Литви, то з'їзд 1897 р. виступає проти окремої організації польського пролєтаріяту на Литві, а що-до литовського пролєтаріяту ухвалив: „З огляду на те, що спільність економічних та політичних інтересів, які опираються на однаковій потребі для Литви й Польщі визволитися з-під панування Росії, вимагає спільної акції литовців і поляків; що всякий литовський народній рух тим швидче стане класовим, чим тісніший буде його звязок із польським соціялістичним рухом; що нарешті наші принціпи виключають зовсім усякі заборчі тенденції,—з'їзд признає організаційну окремішність революційних литовських груп (це б то таких, що при агітації уживають виключно литовської мови) і поручає Центральному Робітницькому Комітетові намагатись завести з ними як найближчі звязки, оперті на взаїмній помочи, наскільки ті групи в своїй діяльности не будуть будити ненависти до польського народу“ [1]).

Аргументація в тій резолюції знана вже з загального становища P. P. S. Рішає тут не інтерес пролєтаріяту взагалі і не інтерес литовського пролєтаріяту, тільки польський національний інтерес.

---

[1]) Polska Partya Socyalistyczna w ostatnich pięciu latach, стор. 43.

Що-до жидів, то P. P. S. стоїть на тім становищі, що жидівський пролєтаріят Польщі й Литви не повинен мати окремої організації, такої як „Бунд", тільки повинен належати до P. P. S. і признавати її програму одбудування Польщі; в агітаційних цілях P. P. S. допускає істнування жидівських секцій і видавала навіть жидівську літературу.

Не входячи ближче в отсе питання, яке не належить до нашої теми, зазначимо лише, що годі од жидівського пролєтаріяту вимагати, щоб він приняв програму одбудування Польщі, коли її не признає ще навіть увесь польський пролєтаріят і в останній своїй фазі навіть сама P. P. S.

Що-до України, то P. P. S. вимагає тільки, щоб українські соціялістичні партії разом із нею дбали про одірвання всіх земель історичної Польщі, отже й України, од Росії.

Так представлялося становище P. P. S. у національній справі до 1905 р. Першим національно-політичним постулятом її програми було одірвання всіх земель колишньої польскої держави од Росії і заведення польської демократичної республики з повною рівноправністю народностей, що увійдуть в її склад на підставі добровільної федерації. Поминувши саме питання одбудування Польщі взагалі, P. P. S. зайняла дуже хитке й неясне становище в справі гряниць тої одбудованої Польщі [1]), в чім, як ми старалися виказати вище, проявився власне сильний вплив історичних державно-польських традицій на неї. Ті тра-

---

[1]) Завважу, що один із визначних публіцистів P. P. S., др Владислав Гумпльович, заявив у статті п. н. „Socyalizm a kwestya polska" (краківська Krytyka" 1906, кн. II), що P. P. S. повинна домагатися одбудування Польщі в етнографічних гряницях. Одначе таких ясних поглядів на гряниці будучої Польщі в рядах P. P. S. стрічаємо дуже мало, а з офіціяльного боку їх і зовсім не було.

диції старалася вона вправді затерти тим, що по одірванню теріторії колишньої польської держави од Росії признавала народам тої теріторії право рішати самим про себе і на випадок їх добровільної федерації з Польщею повну рівноправність. Та коли той самий прінціп для всіх народів російської держави приняла в свою програму на другім з'їзді російська соціяльна демократія, називаючи його „самоопредѣленіем“ (Selbstbestimmungsrecht), P. P. S. заявила, що для Польщі „самоопредѣленіе“ недостаточне і вона жадає виразного признання права на повну незалежність. Значить, той самий принціп, який P. P. S. приняла до своєї програми у відносинах Польщі до инших народів колишньої польської держави, признає вона недостаточним для означення становища польського народу в російській державі. Коли-ж P. P. S. не хоче для польського народу того, що вона підносить не-польським народам колишньої польської держави, то це хіба найліпший доказ того, що вона ті народи вважає менше вартними од польського народу, предметом для утворення й розвитку польської державности.

Як уже згадано, таке становище займала P. P. S. до 1905 р. Одначе останні події в Росії переконали її, що тепер не може бути мови про повне одірвання Польщі од Росії і наслідком того була зміна програми і за нею й революційної тактики. Висловом тої зміни є принята на з'їзді P. P. S. з початком 1906 р. нова тимчасова програма, в якій читаємо:

„В міру того, як під впливом боротьби пролєтаріяту поступатиме демократизація держав, мусять розвільнюватися примусові звязки, що вяжуть три дільниці Польщі з заборчими державами.“ Як природний вислід того процесу мусять виринути умови злуки троьх дільниць Польщі в свобідну демократичну республику. В тій республиці пролєтаріят знайде найбільше прихильні умови для розвитку класової боротьби за здійснення соціялізму,

бо нема сумніву, що поділ Польщі на три захвати, впливаючи шкідливо на суспільний і культурний розвиток і витворюючи основу для зародку націоналістичних стремлінь, котрі затемнюють класову свідомість, тим самим здержує свобідний розвиток тої боротьби. Отже йдучи до здобуття політичної власти, пролетаріят Польщі стремиться тим самим заложити незалежну демократичну республику" [1]).

Етапом до цього має бути федерація демократичних республик, в основу устрою яких має лягти між иншим: „Повна політична рівноправність усіх громадян без ріжниці пола, релігії, раси, народности і мови".—„Культурна автономія для національних меншостей".—„Рівноправність усіх мов людности в урядах і судах" [2]).

В оцій новій програмі P. P. S. самий принціп одбудування Польщі постановлений вірно, але що-до гряниць і тої будучої незалежної демократичної республики, зложеної із трьох дільниць Польщі, і тої—сфедерованої з иншими частями теперешньої російської держави—республики найближчого часу, яку має сформулувати конституанта в Варшаві—то все таки не бачимо з програми, чи ті гряниці мають сходитись з етнографічними гряницями польського народу в Росії, зглядно в Росії, Австрії й Німеччині, чи ні. Програма говорить тільки про „три дільниці Польщі", не зазначуючи, що думає тільки про ті части тих дільниць, які творять польську етнографічну теріторію,—і про „федерацію демократичних республик", не зазначуючи ясно, чи гряниці тих республик мають сходитися з етнографічними гряницями народностей російської держави. А таке зазначення видається нам конче потрібним з огляду на попередню програму P. P. S. і загалом з огляду на історичні державно-польські тенденції серед польської сус-

---

[1]) Цитую із публікації п. н. „Projekt programu" друкованої без подання фірми, часу й місця для членів з'їзду,—стр. 1.

[2]) Projekt programu стор. 2.

пільности. Народи поневолені колишнею польською державою, які ще й тепер остаються під меншим або більшим гнітом польських пануючих класів, не можуть бути байдужими до того, в яких границях одбудовувати Польщу береться та чи инша польська партія, бо од цього залежить не тільки їх національне істнування, але й увесь суспільний розвиток у їх краю, і коли од кого, то од соціялістичної партії можна і треба вимагати, щоб вона не викручувалася загальними фразами, що, мовляв, „границі будучої польської республики порішить побідна революція", або, „наші принціпи виключають зовсім усякі заборчі тенденції", тільки сказала раз ясно, в яких границях жадає одбудовання Польщі і чи признає всім народам на теріторії колишньої польської держави таке саме право до повної самостійности, якого домагается для польського народу.

Та зміна програми і тактики P. P. S. викликала серед самої партії завзяті суперечки, які покінчилися тим, що партія роспалася на дві окремі фракції: „умірковану" і „революційну". Умірковала фракція держиться програми, принятої на з'їзді 1906 р., виступає проти експропріяцій, загалом наближається більше до соціяльно-демократичного типу. Революційна фракція держиться давньої програми одбудування Польщі, а в тактиці признає терор і експропріяції, які й виконує з великим успіхом. Цей розлам у P. P. S. триває досі.

В звязку з P. P. S. треба обговорити становище тісно звязаної з нею „польської соціяльно-демократичної партії Галичини і Сілезії" до українського питання. Польська соціяльно-демократична партія в Галичині од самих початків свого істнування вважала себе братньою партією P. P. S. і признавала її національно-політичну програму, а на з'їзді австрійської соціяльної демократії в (моравськім) Берні 1899 р. зложила устами Регера офіціяльну заяву, що змагає

до одбудування Польщі [1]). На міжнароднім соціялістичнім конгресі в Цюріху 1893 р. польські делегати з Галичини утворили з делегатами P. P. S. одну польську секцію [2]) і Дашиньский одіграв навіть сумну ролю в справі недопущення на конгрес делегатів иншої польської организації: Соціяльної Демократії Польського Королівства. Цей союз делегатів польської соціяльної демократії в Галичині з делегатами P. P. S. ще скріпився на міжнароднім конгресі в Лондоні і з того часу союз між обома организаціями стає що-раз ближчий, а рівночасно польська соціяльна демократія в Галичині поборює завзято ті польські соціялістичні організації в російській Польщі, що виступали ворожо проти P. P. S. Нарешті на 9-ім зьїзді польської соціяльно-демократичної партії Галичини в Кракові 1904 р. цей союз затверджено офіціяльно, приймаючи резолюцію про тісне братерство і моральний звязок партії з P. P. S.

Вважаючи себе за одно з P. P. S., Польська соціяльно-демократична партія в Галичині мусить приняти на себе також одповідальність за становище P. P. S. до народів колишньої польської держави.

Але крім того польська соціяльна демократія в Галичині стикається й безпосередно з українським питанням. Як же ж відноситься вона до його?

До 1897 р., коли австрійська соціяльна демократія зорганізувалася на основі федерації національних груп, польська соціяльна демократія виступала офіціяльно, як галицька соціяльна демократія, представниця пролетаріяту цілої Галичини, отже й пролетаріяту українського. Одначе в той

---

[1]) Див. Verhandlungen des Gesammtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich, abgehalten zu Brünn. Wien. 1899, стор. 108.

[2]) На попереднім міжнароднім конгресі в Брюселі 1891 р. галицький делегат Дашиньский входив також у склад загально-польської делегації, але P. P. S. тоді ще не істнувала.

час для освідомлення та зорганізування українського пролетаріяту не зробила вона нічого і наскільки працювала серед його, настільки тим самим польщила його, бо вся агітація, як словом, так і друком була ведена в польській мові. А за границями Галичини, напр. на міжнародніх соціялістичних конгресах делегати тої „галицької“ соціяльної демократії, ті представники всього галицького пролетаріяту, виступали просто як представники польського соціялістичного руху.

По приняттю нового організаційного статута на конгресі австрійської соціяльної демократії в Відні 1897 р. польскі соціяльні демократи в Галичині й Сілезії зорганізувалися в окрему „польську соціяльно-демократичну партію Галичини і Сілезії“, зрікаючися тим самим представляти також український пролетаріят у Галичині; в 1899 р. повстала в Галичині окрема українська соціяльно-демократична партія.

В 1899 р. на конгресі в (моравськім) Берні австрійська соціяльна демократія приняла національну програму для австрійської держави, в якій домагається: „1) Австрію треба перебудувати на союзну державу національностей. 2) Замісць історичних коронних країв мають бути утворені національно одгряничені автономічні теріторії, в яких законодавство й адміністрацію виконує національний сейм, вибраний на підставі загального, рівного і безпосереднього права голосування. 3) Всі автономічні теріторії одної нації творять разом національно одноцільний союз, який зовсім автономічно полагоджує свої національні справи“.

Одним з найгарячіших речників тої програми був Дашиньский, який, аргументуючи її, заявив між иншим: „Нині знаходяться в коронних краях цілі народи в меншости. В Галичині маємо майже $3^1/_2$ мілійони українців, які через утворення провінції Галичини зіпхнені до безнадійної меншости... Три з половиною мілійони українців оплачують цілу польську культуру в східній Галичині... Три з полови-

ною мілійони українців не мають ані одного університету, поляки—два; українці мають 4 гімназії, поляки—25“ [1]).

В приложенню до Галичини національна програма австрійської соціяльної демократії означує поділ Галичини на польську й українську теріторію. Одначе дуже помилявся б той, хто думав би, що та польська соціяльна демократія, якої провідник перед лицем робітницьких делегатів усіх народів Австрії так пятнувавав поневолення українців поляками, стане на тім самім становищі і в себе дома і в дусі своєї програми буде пропагувати думку поділу Галичини, як одинокий спосіб полагодження польсько-українських відносин у Галичині. Од 1899 р. аж по нинішній день польська соціяльна демократія не то ані разу не заявилася за поділом Галичини, але навіть поборює ту думку, коли її підносить хто з боку українців. За те ніколи не виступала вона прінціпіяльним ворогом одокремління Галичини, тільки поборює те одокремління в такій формі, в якій хоче його шляхта і всеполяки, це б то при вдержанні теперішнього панування шляхти в Галичині. Але коли б панування в Галичині перейшло од шляхти до демократії, тоді польська соціяльна демократія проти одокремління Галичини нічого не мала б. „Ми й зараз пристанемо на вилучення Галичини, але вперед мусите завести загальне, рівне, тайне і безпосереднє виборче право до галицького сейму [2]), — заявив Дашиньский в австрійськім парламенті 27 марта 1906 р. під час дебати над наглим внесенням всенімців про одокремління Галичини. Такі заяви не перший раз виходять із кругів польської соціяльної демократії.

А тим часом одокремління Галичини противиться не тільки національній програмі австрій-

---

[1]) Verhandlungen des Gesammtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich, abgehalten zu Brünn. Wien 1899—стор. 83.

[2]) „Діло“ 1906, ч. 51.

ської соціяльної демократії, за якою так палко промовляв Дашиньский і яка обовязує також польську соціяльно-демократичну партію в Галичині, але воно також тісно звязане з державною ідеєю історичної Польщі.

„Спихаючи українців через утворення провінції Галичини до безнадійної меншости“, австрійське правительство стало тим самим на становищі історичних державно-польських претензій до галицкої України. Одокремління Галичини було б тільки ще сильнішим ствердженням слушности польского державного права до галицької України. Без огляду на те, чи в тій одокремленій Галичині панувала б шляхта, чи демократія, на-зверх Галичина мала б характер польської держави. Далі приходить питання, що сталося б з тою одокремленою Галичиною, коли надійде можливість „злуки трьох дільниць Польщі в свобідну демократичну республику“? Чи тоді до тої республики прилучено б усю Галичину, чи тільки польську етнографічну теріторію? В кожнім разі треба сумніватися, що ті польські соціяльні демократи, які тепер не мають нічого проти одокремління Галичини під умовою демократизації правління в ній, тоді нагло захотять перевести той поділ Галичини, проти якого виступають тепер, і найправдоподібніше українська часть Галичини опинилася б зовсім недобровільно в границях польської республики. Одно слово, або одбудовання Польщі в етнографічних границях,—і тоді етапом до того одбудування може бути хіба поділ Галичини на польську й українську теріторію,—або одокремління Галичини, як етап до одбудування Польщі в історичних границях. А що польська соціяльна демократія виступає проти поділу Галичини і годиться під певними умовами на одокремління її, то це кидає світло й на її становище в справі одбудування Польщі.

Але цього польська соціяльна демократія не бачить, чи не хоче бачити. Ось пр. той самий

Кравз в тій-же статті „Niepodległość Polski w programie socyalistycznym“ пише:

„Таке розширення автономії Галичини, що випливало б з потреб розвитку краю, не могло б бути перешкодою на шляху до автономії живих народностей, це б то до прилучення ще й польської части австрійської Сілезії і до усамостійнення українців, навпаки, зміцняючи національну свідомість і вплив народніх сил, було б етапом, який наблизив би нас до цеї мети. А поставлення побіч програми розширення автономії не тільки домагання розширення виборчого права, а також домагання повної рівноправности українців мусіло б усунути всякі непорозуміння принаймні з боку українців суспільно освідомлених“ [1]).

І знов неповна рівноправність поляків і українців, не національно-теріторіяльна автономія для одних і других, тільки автономія для Галичини з „усамостійненням“ українців у ній, залежним, очевидно, од доброї волі польської більшости. Як через автономію Галичини дійти до „автономії живих народностей“, це б то до національно-теріторіяльної автономії поляків і українців, коли автономія Галичини означає власне скріплення польського панування над українцями?! Хіба сподіватися на польську великодушність, бачити будучність України в ласці Польщі...

Обмеживши свою працю на чисто програмові моменти, не можу задержуватися довше над щоденними проявами публичного життя, які дали б багатий матеріял для характеристики становища польської соціяльної демократії в Галичині до українського питання. Згадаю тільки загально, що та сама партія, яка проявляє таке надмірне чуття на національний гніт над польським народом у Росії чи в Німеччині, втрачає те чуття, коли заходить річ про національний гніт над

---

[1]) *Kazimirz Krauz,* Vybór pism politycznych. стор. 157.

українським народом з боку поляків, і нераз найсправедливіші акти національної самооборони з боку українців пятнує націоналистичними тенденціями, шовінізмом і т. и. Так пр. польсько-українська боротьба в львівськім університеті,—це і з польського і з українського боку наслідок націоналістичних змаганнів; святкування Хмельниччини, це шовінізм, хоч польська соціяльна демократія святкувала століття повстання Костюшка, дарма, що воно не мало ані такого загально-народнього характеру, ані такого глибокого соціяльного підкладу, як Хмельниччина; реаговання на польські шовіністичні оргії в східній Галичині також шовінізм і т. д. А коли на денний порядок прийшла виборча реформа до австрійського парляменту, то між цілою польською соціяльною демократією не знайшовся ані один Дашинський, який сміло сказав би польській суспільности, що польску культуру в східній Галичині оплачують українці, навпаки, теперішній Дашиньский агітує між польскою суспільністю за виборчу реформу тим, що запевнює її, що й найдемократичнішу виборчу реформу можна так уложити, щоб польський цівілізаційний доробок у східній Галичині не пропав навіть у мінімальній части для польської суспільности...

Одно слово: польська соціяльно - демократична партія в Галичині, солідаризуючися з P. P. S., тим самим бере на себе одповідальність за становище P. P. S. в українській справі; крім того вона, признаючи теоретично національну програму австрійської соціяльної демократії, у своїй діяльности в Галичині не придержується консеквентно тої програми, так що не можна сказати, щоб вона вже зовсім визволилася з-під впливу державних традицій історичної Польщі, хоч з другого боку поборює вона ті традиції в такій формі, в якій вони проявляються у всепольськім рухові. Загалом її становище до українського питання (також до жидівсь-

кого) нічим не ріжниться прінціпіяльно од становища P. P. S.

P. P. S. не могла зразу обняти собою всього соціялістичного руху в російській Польщі. Рівночасно з нею зачинають організуватися в одну цілість окремі групи, противні програмі одбудування Польщі. І так протягом 1893 р. повстає Socyaldemokracya Królewstwa Polskiego (S. D. Kr. P.). Од P. P. S. ріжниться вона тим, що виступає проти одбудування Польщі в капіталістичнім устрою, доказуючи на основі матеріялістичного розуміння історії, що економічний розвиток лучить що-раз більше цілу російську державу в органічну цілість, так що жадання одбудування Польщі, це реакційна утопія, а також, що в тій одбудованій Польщі становище робітницького класу нічим не ріжнилося б од становища її в Росії з аналогичним суспільним устроєм, так що робітницька класа не має ніяких причин жадати одбудування Польщі [1]).

З кінцем 1895 р. S.-D. Kr. P. перестала істнувати як партія і до 1900 р. єдиною представителькою соціялізму в російській Польщі являється P. P. S.

Але з початком 1900 р. давні члени S.-D. Kr. P. лучаться із польською соціяльно-демократичною організацією на Литві: „Związek robotników litewskich“ в одну партію і так повстає Socyaldemocracya królewstwa Polskiego i Litwy (S.-D. Kr. P. i L.). Нарешті на стокгольмськім з'їзді (весною 1906 р.) російської соціяльно-демократичної партії S.-D. Kr. i L. злучилася з цею партією, як автономна часть партії на теріторії Польського Королівства, приймаючи й давню назву: Socyal-Democracya Królewstwa Polskiego. На Литві-ж утворилася окрема автономна теріторіяльна група.

Своєї програми партія не виробила (од сток-

---

[1]) Оці погляди висловлені й аргументовані в брошурі: Maciej Rozga, Niepodległa Polska a sparwa Robotnicza, яку видала партія в 1895 р.

гольмського з'їзду обозязує її програма російської соціяльної демократі), так що ту програму треба виводити тільки із партійних виданнів та з ухвал партійних з'їздів. Для пізнання становища партії до національнаго питання в Росії наведемо часть резолюції другого з'їзду (1901 р):

„Зваживши, що змагаючися за визволення з класового визиску, пролєтаріят мусить стремитись також до усунення національного гніту, який є одною з форм класового визиску і з його бере свою силу—

„З'їзд ухвалює: стоячи на реальнім грунті, партія не вдається в означення можливих доріг політичного розвитку Польщі і Литви в дальшій будучности, але при кожній нагоді буде старатися використати положення на річ як найширшої автономії народів (ludów) польського й литовського, висловлюючи свої жадання демократичної конституції на основі повної автономії тих народів, як також усіх, що залюднюють російську державу [1]).

Та демократична конституція, якої жадає S.-D. Kr. і L. для російської держави, має бути централістична, а автономія „народів польського і литовського, як також усіх, що залюднюють російську державу", теріторіяльна, це б то на теріторії Польського Королівства, Литви і т. д. а не для польської, литовської, і т. д. нації. Спеціяльно за централістичну конституцію і проти федералізму виступила перед зорганизованням партії в її теперішнім виді литовська часть партії: „Związek robotnikow litewskich" у своїм органі „Przegląd Robotniczy" (ч. 3).

S.-D. Kr. P. і L. централістична також у питанню організації соціяльно-демократичної робітницької партії Росії, чого доказом хоч би її злука з централістичною російською соціяльною демократією.

---

[1]) Historya, стор. 413

Що-до репрезентації на міжнародніх соціяльно-демократичних конгресах, то на її думку делєгати повинні групуватися по державах, а не по націях. „Міжнародній соціялістичний конгрес не є етнографічним музеєм для вистави всіх істнуючих тепер або в минувшости народностей або їх одламків, як проблематичних, так і дійсних, як тих, що мають „національну культуру“, так і тих, що поки-що її ще не мають, тільки сподіваються „розвинути її з часом“,—але репрезентацією політичних та економічних організацій всесвітнього пролєтаріяту, як класу, при чім природну і нормальну складову одиницю конгресу творить делєгація, що лучить у собі всі організації, які працюють серед спільних політичних умов, це б то в рамах одної держави“ [1]).

Виходячи з того погляду, делєгація S.-D. Kr. P. і L. на міжнароднім соціяльно-демократичнім конгресі в Амстердамі 1904 р. повстала проти допущення на конгрес української делєгації, до чого й прихилився цілий з'їзд, пропонуючи українським делєгатам прилучитися до австрійської, російської або польської делєгації, це б то до одної з делєгацій тих держав, у яких склад входить Україна.

Властиво виходячи з того становища, з якого виходить S.-D. Kr. P. і L. і на якім став амстердамський з'їзд, польська делєгація на конгресі не повинна б істнувати і польські делєгати повинні б входити в склад австрійської, німецької і російської делєгації. Але польська (і чеська) делєгація творить виїмок із згаданого принціпу, усвячений практикою всіх давніших конгресів, виїмок, протм якого S.-D. Kr. P. і L. зовсім не протестує, а навпаки, сама користає з його; на амстердамськіи

---

[1]) „Czerwony Sztandar“ орган S.-D. . K. P. 1 L., стаття Розі Люксенбург п. н. Pretensje „L' S.-D.“ (це б то презензії „Литовської Соціяльної Демократії на окрему репретентацію на амстердамськім конгресі) в 21 ч. з 1904 р. Стор. 9.

конгресі творила вона разом із делєгатами „Пролєтаріяту“ окрему польську делєгацію (побіч делєгації P. P. S.). Не признавати національних делєгацій і самому творити національну делєгацію,— це цікава характеристика прінціпіяльности S.-D. Kr. і L. в національній справі. В результаті виходить, що польська нація, хоч не має своєї держави, уважається державною нацією і користується такими правами, як ті нації, що мають свою державу, коли тимчасом иншим не державним націям не признається прав державних націй.

Про своє становище до українського питання S.-D. Kr. P. і L. ніколи безпосередно не говорила, так що приходиться тільки робити виводи з її становища в справі організації взагалі. В найліпшім разі можна зробити такий вивід, що вона жадає для України того самого, чого вона жадає для Польського Королівства й Литви, це б то автономії в централістичній конституційній російській державі. Але не знати, чи вона признає істнування українського народу як нації і чи протестувала би проти національного гніту над українським народом так само, як протестує проти національного гніту над польським народом.

Загалом становище S.-D. Kr. P. і L. в національній справі,—як справедливо завважує автор цитованої нами історії польського соціялістичного руху,—„дало доказ найгіршого роду доктрінерства, яке не має на свою оборону ніяких незбитих аргументів і яке, переведене консеквентно в політичнім життю, витворило би крайне-централістичний правно-державний устрій, шкідливий не тільки для пролєтаріяту народностей слабших числом, але і для цівілізації взагалі“ [1]).

З початком 1900 р. і в самій P. P. S. почала будитися реакція проти постуляту одбудування Польщі в такій формі, в якій той постулят був

---

[1]) Historya, стор. 472.

вияснюваний в партійних публікаціях і загалом проти усеї національної виключности партії. Нарешті наслідком тих програмових непорозуміннів було заложення нової партії, яка виступила під назвою: Polska Partya Socyalistyczna „Proletaryat“.

„Пролєтаріят“ ріжнився від P. P. S. тим, що на перше місце національно-політичної програми поклав загально-російську конституцію з автономією для Польщі, через що одначе не зрікався одбудування Польщі, тільки числячися з реальними обставинами, не бачив можливости зреалізування цього постуляту в такій близькій будучности, як P. P. S.; цим становищем у справі одбудування Польщі, загалом надаванням більшої ваги національній справі ріжнився він також од S.-D. Kr. P. і L., яка одбудування Польщі вважала реакційною утопією й жадала наскрізь централістичної конституції в Росії; нарешті він признавав політичний терор.

Як саме має бути забезпечений національно-культурний розвиток національним меншостям, це пояснює орган партії „Proletaryat“ в статті п. н. „Autonomia narodowa nieterytoryalna“ (ч. 10 з 1902 р., стор. 28—30). По тому проєкту публичні фонди на національно-культурні цілі мали б бути розділювані між поодинокими національними групами одповідно до числа кожної з їх і оддавані кожній національній групі до ужитку на національно-культурні цілі; далі кожна національність, розкинена між иншими, мала б свій національний сейм, вибираний членами нації, який уладжував би всі внутрішні справи нації; нарешті треба б було покликати до життя вищі Палати, до яких кожна нація в державі, без огляду на свою чисельність, вибирала б однакове число послів, через що посли слабших націй мали б силу боронити свої нації од гніту.

Як бачимо, цитована національно-політична програма „Пролєтаріяту“ ясно означує права нації

до теріторії і права національних меншостей до національно культурного розвитку без огляду на теріторію. Є це перша й одинока ясна національно-політична програма польських соціялістів, яка справді признає кожному народові повне право рішати самому про себе. Вже з цеї програми можна вивести, що „Пролєтаріят" признає українському народові таке саме право до національного істнування, як і народові польському; потверджують це також окремі партійні заяви в цій справі.

Так пр. в початках свого істнування, в маю 1900 р. видав „Пролєтаріят" по руські відозву, в якій, обговорюючи свої відносини до російського руху, заявляє, що „не зрікається ідеалу відродження Польщі в її етнографічній цілости" [1]). Це перша виразна заява польських соціялістів, що вони хотять одбудовання Польщі в етнографічних границях.

Для характеристики становища „Пролєтаріяту" до українського питання зацитую ще статтю п. н. Polska, Litwa i Ruś", яку подав орган партії в чч. 18—19 з 1904 р. (стор. 11—14). Автор її, М. Мазовецький, пише:

„По перше: пердовсім повинні ми прийти до переконання, що думка про воскресення приналежної тепер до Росії теріторії давньої Польщі в формі окремої автономічної цілости, це утопія не до проведення в життя і неоправдана з точки погляду національних прав.

„За точку виходу в формуванні будучих теріторіяльно-національно-політичних відносин повинні ми брати не історичні спомини, тільки сучасні реальні обставини. Історичні спомини дуже важні для вияснення теперішности, але вони не можуть бути крітерієм того, в якім напрямі приступати до розвязування найближчих політично-національних конфліктів. В нашій суспільности істнує сильно закорінений пересуд уважати Литву й Україну

---

[1]) Historya стор. 380.

(Ruś) за нероздільну з Польщею цілість. Цей пересуд треба сильно поборювати в імя політичної тверезости. Поклоняються йому не тільки консерватисти, для яких тільки шляхта є народом і які тому й Минську й Київську губернію готові вважати „Польщею“, але й ріжного рода радикали й пів-соціялісти.

„По друге: Виходячи з заложення, що в 9 західних губерніях [1]) живе до 2 мілійонів поляків, повинні ми жадати, щоб та людність у центрах, де зібрана в більшім числі, могла вживати рідну мову в школі й уряді та щоб користала з повної свободи організувати ріжні національно-культурні інстітуції.

„По третє: З огляду на те, що згадані провінції мають окремішний питомий собі характер, особливо з національного боку, повинні вони користуватися окремішною теріторіяльною автономією. Було б справедливо й раціонально, щоб литовські землі в ближчім розумінню того слова творили окрему автономичну цілість. Те саме треба сказати і про землі білорусько-малоруські“.

З усього сказаного виходить, що становище „Пролєтаріяту“ в національній справі єдине вірне, бо воно признає всім націям рівні права.

Треба ще згадати, що „Пролєтаріят“ уважає також жидів нацією і признає їм право на всесторонній національний розвиток, чим ріжниться од усіх инших польських соціялістичних партій, які в суті річи всі стоять супроти жидів на асіміляційнім становищі, це б то хотять їх сполонізувати.

Також у організаційнім питанню „Пролєтаріят“ признає прінціп федерації національних груп, признаваний також жидівським соціяльно-демократичним „Бундом“ та „Українською Соціяльно-Демократичною Робітницькою Партією“ [2]). Такий

---

[1]) Це б то в литовських, білоруських та українських землях, що входили в склад польської держави.

[2]) Так тепер назвалася колишня Революційна Українська партія (Р. У. П).

принціп на нашу думку одиноко можливий для організації міжнародніх партій із спільною програмою в державах, зложених із ріжних народностей.

Загалом Polska Partya Socyalistyczna „Proletaryat“, це перша й одинока польська соціялістична партія, що зірвала з традиціями історичної шляхетської Польщі, бачучи Польщу народню, Польщу будучности тільки там, де суцільною масою живе польський народ, і признаючи всім народам колишньої Польщі право на повну незалежність. Таким чином показала вона польській суспільности єдино можливу дорогу до справедливого розвязання польсько-українського питання.

Од автора.

Починаючи друк цеї книжки, думалось видати її в цілости, одначе через ті умови, в яких знаходиться тепер друковане слово в Росії, зробити це зовсім не можливо.

Через те випускаємо поки що тільки першу частину, в якій прийшлося викинути ще небагато. Одначе й тут звераю увагу і читача, і критика на те, що неточностям деяких цитатів та оствітленням їх винен не я.

В цю частину увійшли розділи I—IV; з останніх двох розділах праці, які сюди не увійшли, містяться: в V розділі огляд руського соціялістичного руху, в VI-ому загальні виводи.

Грудень 1907. М. Л.

Домашна Бібліотека
П. ЗАДОРЕЦЬКОГО
в Ню Йорку, Н. Й.

З нового 1908 року *в Київі* заходом **Українського видавництва „РАНОК“** *друкуватиметься*

УКРАЇНСЬКА МУЗА

Поетична антологія,

під редакцією

ОЛЕКСИ КОВАЛЕНКА,

в 12 випусках; виходитиме кожного місяця, починаючи з січня (января). В антологію увійдуть *кращі* твори **всіх найвидатніших українських поетів**, починаючи од *найстаріших* і до наших днів *з України Російської, Галичини, Буковини і Америки* всього до 120 поетів. В кожному випуску будуть твори 10 поетів (більше, як по 100 поезій) нових і вже друкованих, з портретами і біографіями поетів, заставками і віньетками. Збірник буде *великого формату* і матиме до 1200 ст. Ціна кожного окремого випуску 25, з пересилкою 30 коп.; **а по передплаті 2 рублі за всі 12 випусків, з пересилкою 2 р. 50 к.** Можна на виплат: 1 руб. зараз, 1 руб. 1 марта і 50 коп. 1 липня (іюля). *Гроші посилать*: **Київ, Іванівська улиця 75. Олексі Коваленкові**, або в *„Українську Книгарню“, Безаківська 8.*

BINDING SECT. APR 1 1982

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

Dk
508
.772
L68
1907a

Lozyns'kyi, Mykhailo
Pol's'kyi i rus'kyi
revoliutsiinyi rukh i Ukraina

55